

Az egyén a társadalomban.

Írta: TORKOS LÁSZLÓ.

Ismert dolog, hogy minden élet a természetben egyes lények alakjában jelenik meg. A faji fogalmak csak terjedelmükben, mint sok hasonló lény összesége, tüntetnek fel életet, tartalmokra nézve nem egyebek, mint gondolati elvonások s egybefoglalások. Bármily elenyésző semminek látszik ennél fogva valamely egyes lény a végtelen természet háztartásában, bizonyos jelentőséget még sem lehet tőle megtagadni. Igazi jelentőséget azonban főleg azoknak az egyes lényeknek lehet tulajdonítani, melyekben az élet tudattal párosul, s így mindenk felett az embereknek, kik a föld lényei közt tudatosság tekintetében is első helyen állanak.

Ha a búzaföldet rozsdá lepi meg, bármily kellemetlen lehet a dolog a gazdának, sem az egész földet, sem a megtámadott kalászokat nem zavarja érzéketlenségökben; míg ha a ló vagy tehén esik valamely nyavalyába, ez nemcsak a birtokosra nézve kellemetlen, szenved tőle az illető beteg is, sőt, ha a betegség ragadós, az őt környező többi jószágra nézve is lesújtó hatása lehet, ha előzetesen nem kínozza is úgy a félelem, mint sok embert járványos betegségek alkalmával. S mennyivel nagyobb jelentőség tulajdonítható az egyénnek az emberiségben, hol minden egyes egy egész kis világ magában, melynek, tudata nemcsak saját testi-lelki állapotának, hanem környezetének s az őt magában foglaló közösségnek üdvét, terhét is viseli!

Nagy tévedés volna ugyan ebből azt a következtetést vonni le, hogy a társadalomnak az egyének s egyéni érdekek szolgájának kell lenni; annyi azonban bizonyos, hogy egészségesnek csak ott mondható a társadalom, ahol a köl-

csönhatás egyén és társadalom közt a lehető legteljesebb^ s minden áldozat az egyik részről a másik részről gyümölcsözővé válik számára.

A legfontosabb feladatok közé tartozik ennél fogva azoknak a kérdéseknek megfejtése, milyen állást foglal, illetőleg foglalhat el az egyén a társadalomban, milyen hatással vannak az egyének a társadalomra s a társadalom az egyénekre.

Hogy a társadalomra nézve rendkívül fontos, milyenek az egyének, melyekből összessége áll, az csak akkor szorulna bizonyításra, ha egyáltalában gondolhatnánk olyan egészet, melyben részei minőségének semmi jelentősége sincsen. Lehet ugyan valamely egész (pl. gépezet) hibás, használhatatlan teljesen hibátlan részek mellett is, ha a részek egybefoglalása, vagy egymáshoz való viszonya nem olyan, amilyennek lennie kell; de hogy hibás, gyenge részekből, céljának teljesen megfelelő egész volna alkotható, azt csak elgondolni is képzelenség, így mindennemű társadalmi közösség is aszerint felelhet meg inkább vagy kevésbé rendeltetésének, amint tagjainak nagyobb része testi, lelki s erkölcsi tekintetben magasabb vagy alacsonyabb fokon áll.

Ugyancsak számalomra méltó az olyan társadalom, melynek tagjai nagyrészt satnyák, vagy éppen nyomorékok, kik a legjobb akarattal sem tölthetnek be bármily állást úgy, mint az ép, egészséges testűek, s hol alapos műveltség, becsületesség, munkaszeretet s kötelességérzés csak elvétve található, ellenben mindent ellepve burjánzik a tudatlanság, babona, önkény, tunyaság és féktelen élvezetvágy. Lehetnek-e az ilyen társadalomban képzett, lelkiismeretes tanítók, kik a tudatlan s erkölcsileg sülyedt tömeget állatiaságából felemelnék, áldozatra kész, önzetlen közhasznú intézetek a szükség és nyomor enyhítésére, bölcs, buzgó s igazságos bírák és elöljárók, kik a gondjaikra bizottakat önkény s erőszak ellen megvédnek s a jogok uralmát mindenütt egyenlő mértékben biztosítanak. Azt mondja a német: akinek Isten hivatalt ad, annak ész is ad hozzá. De kérdés, ad-e hozzá becsületességet, ügybuzgalmat s kötelességérzetet is, s ezek nélkül – tudvalevő dolog – az ész több rosszat tehet, mint jót. A tapasztalat bizonyítja, hogy még a szellemi s erkölcsi műveltség magas fokán álló társadalmakban sem mindenütt azok jutnak a leg-

jelentékenyebb, legtágabb hatáskörű állásokhoz, kik arra minden tekintetben a legalkalmasabbak és legérdemesebbek, sőt ahol alaposan képzett, lelkiismeretes és önérzetes egyének mindenre kész ügyes – bár felszínes – kapaszkodókkal kerülnek szembe, ott majdnem mindig az utóbbiak kerekednek felül. Mennyivel inkább történhetik ez az olyan társadalomban, hol a szellemileg és erkölcsileg kiváló egyének a ritka jelenségek közé tartoznak s a lelketlen kapaszkodóknak a műveltségben mélyen alattok állók tömegében még könnyebb az érvényesülés, mint a műveltebb társadalomban! Elsősorban saját érdekeit szolgálja tehát a társadalom – nemcsak az egyénekéit –, ha nagy gondot fordít arra, hogy tagjai közt minél kisebb számban legyenek a szerzett vagy örökölt nyavalyák s a nyomasztó ínség munkára képtelen nyomorékai s ha a szellemi és erkölcsi műveltség minél tágabb körben való elterjedésére s megerősödésére semmi áldozatot nem kíméi.

Elaggott, magukkal tehetetlen szűkölködőket eltartani s gyámolítani erkölcsi, emberbaráti kötelesség; de a szegény-és egészségügy czélszerű szervezése által arról gondoskodni, hogy a munkabíró szegények tisztességes megélhetéshez, szükséges keresethez jussanak s a munkakerülő korhelyek és csavargók munkára kényszeríttessenek, hogy még életre képes betegek – gazdagok, szegények egyaránt – orvosi segélyben részesüljenek s járványok nagy mértékben való elterjedésének minden lehető eszközzel eleje vételessék; mindez a társadalomnak saját maga iránti kötelességei közé tartozik. Sőt még ennél is több. A jövő nemzedékeket sem zárhatja ki teljesen gondjaiból az öröklött bajok lehető korlátozása által. Egyházi és világi törvények egyaránt tiltják a nagyon közeli rokonok közötti házasságot, mert az ilyen házasságokból tapasztalat szerint satnya ivadékok származnak s a társadalmi érdek szempontjából azt sem lehetne kárhoznatni, ha ez a korlátozás a nem rokon gyenge, főleg öröklött bajokban sínlődő egyénekre is kiterjesztnék, bár egyesekre nézve érzékeny sérelmet foglalna magában.

A testet, lelket megrontó fajtalan életmód s iszákosság ellen is főleg ebből a czélből küzd, – az általános erkölcsi szempont mellett – az érdekeit jól felfogó társadalom; hat-

hatosán sürgetve s előmozdítva egyszersmind a testedzés mindennemű módját családban s iskolában egyaránt. Ilyen szempont alá esik végül az »egyke«-mozgalom s a magzat-elhajtásra vonatkozó törvény, mert semmiesetre sem szolgálhat a társadalom erősülésére, ha tagjainak száma gyarapodás helyett csökken.

Sajnos, hogy ilyenmű közérdekű intézkedéseiben a társadalom nem ritkán ellenkezésbe jut önmagával. A megélhetés és családfenntartás folytonos nehezítése, az állami s társadalmi terhek rohamos emelkedése bizonyára nem könnyítik azok munkáját, kik a népesedést csökkentő káros üzelmek ellen dolgoznak. S az alkoholizmus ellen hogy küzdhet komolyan az a társadalom, melynek a szeszadó egyik igen jelentékeny jövedelmi forrása?

Sok szó esik újabb időben a gyermekvédelemről s a gyermek jogáról és ami még örvendetesebb, buzgó munkásságot is fejt ki a társadalom, hogy a nyomorban élő, vagy magukra hagyott gyermekeket számára megtartsa. Valóban alig is fejthet ki a társadalom üdvösebb tevékenységet, mint amely a gyermekvédelemben nyilvánul. Ahol nem gondoskodnak arról, hogy a bűnben vagy nyomorban fogamzott gyermekek a társadalom hasznos tagjaivá legyenek, ott a legkisebb baj, ha az ilyen gyermekek minél nagyobb számban elpusztulnak, mert felnöve legnagyobb részök nemcsak terhére lesz a társadalomnak, hanem ellenségévé is, kiknek megfékezésére erejének nagy részét el kell vesztegetnie.

Ami a szellemi művelődés általános elterjedésének a társadalmi életre való hatását illeti, arra nézve a vélemények nagyon eltérők. Mindig voltak és vannak olyanok, akik hiszik és hirdetik, hogy a nagy tömegek felvilágosítása, az olvasás és írás minél szélesebb körben való elterjedése a társadalomra nézve inkább káros, mint üdvös hatású. Szerintük a műveltség alacsonyabb fokán állók az olvasmányokból, melyek közül az idegizgatók s lázítóak a legkapósabbak, lelki táplálék helyett mérget szívnak, melynek káros hatása daczos követelődzésben s engedetlenségben, dologkerülésben s élvezethajszatban mutatkozik. Innen származnak azután az urak és szolgák, munkaadók és munkások, elöljáróság és alattvalók közötti sokszoros összeütközések, nagy károkat okozó munkaszünet-

tek s ezek nyomán járó drágaság, mind megannyi betegséget a társadalmi életnek.

Ez a felfogás, úgy hiszem, nem lehet teljesen elfogulatlan gondolkodás eredménye. Daczos követelődzők s engedetlenek nem voltak-e mindig, mióta az emberek nagyobb közösségekben élnek együtt? Egyetlenségek, lázongások nem fordulnak-e elő ott is, hol a tömeg buta tudatlanságba van elmerülve? S ha volt idő, midőn urak és szolgák, előjárók és alattvalók között nem fejlődtek ki gyakran nagyobb ellentétek, nem volt-e ennek oka főleg az, hogy szabad honpolgárok helyett elnyomók és elnyomottak állottak egymással szemben, mely állapotok megváltozásának általános társadalmi érdekek szempontjából csak örülni lehet. Ami az izgatókat s lázítókat illeti, nem szorulnak azok írott betűkre s olvasni tudó tömegre, elérik céljukat élőszóval is, melynek megértésére nincs szükség a betűk ismeretére s a kártékony hatást, melyet izgató s lázító iratok 'könnyen felizgatható' lelkekre tesznek, ellen-súlyozhatják, leronthatják nemes irányú iratok, melyek keletkezéséről s minél általánosabb elterjesztéséről a vezető köröknek gondoskodniuk kell. Nem jegyezhető pusztán az olvasni és írni tudás s általában a felvilágosodás rovására a sok helyt tapasztalható henye dologkerülés és élvezethajhászat sem, száz meg száz forrást nyit számukra a belőlük élő üzérkedés s kikben ezek a tulajdonságok megvannak, semmiesetre sem követnek el nagyobb bűnt, ha kötelességeikhez s anyagi állapotukhoz nem kellő arányban álló időt olvasgatásnak vagy színházlátogatásnak szentelnek, mintha ugyanannyit üres tereferével, játékkal vagy tivornyázással töltenének el.

Hiába hivatkoznak a tapasztalatra azok, akik a civilizáció nyomában járó társadalmi bajokat főleg a felvilágosodás s szellemi művelődésből fakadnak, mely legfeljebb táplálékot nyújt egyes meglevőknek, azonban viszont másoknak enyhítésére szolgál. Hogy még a szellemileg lefelőhaladottabb társadalomban is tömérdek bajjal kell küzdeni, annak főoka az, hogy a szellemi művelődéssel az erkölcsi semmiképp sem tud lépést tartani s e visszás állapot orvoslására nincs a társadalomban sem kellő akarat, sem kellő erő. Hogy is akarhatná a tömeg erkölcsi súlyedtségében az olyan állapotok megváltoztatását, melyek indulataiknak s törekvéseiknek sok tekin-

tétben kedveznek s a nemesebben érzők, erkölcsi eszmékért küzdők csekély száma hogy fejthetne ki elég erőt az ellenkező törekvésekkel szemben, melyeknek harczoisaiban rendszerint nagyobb a merészség s elszántság, mint a tiszta, komoly erkölcsiségnek többnyire szerényebb, érzékenyebb híveiben. S a nehézség nem is csupán ebben rejlik. Az erkölcsi nevelés általában sokkal nehezebb feladat, mint a tanítás, az értelem művelése egyesekben úgy, mint tömegekben; azért nagy szerencse a társadalomra nézve, ha lelkes, nemes, törekvésű tagjai közt mindig találkoznak olyanok is, kikben a nemes erkölcsi törekvések kitaró erővel s bátorsággal párosulnak. Mert, ha fontos a társadalomra nézve tagjainak testi épsége s értelmi fejlettsége, úgy még fontosabb reája nézve azon tiszta erkölce, »mely – mint BERZSENYI mondja – ha elvész, Róma ledül s rabigába görbed.«

Ez áll az erkölcsiségéről, nemcsak a nemi életre való vonatkozásában, – melynek fontosságáról a társadalomra nézve fentebb, már volt szó, – hanem főképp olyan erkölcsi tulajdonságokról, melyek a társas együttléből fakadnak s teljes értékök szerint csak benne érvényesülhetnek, amilyenek a becsületesség, megbízhatóság, igazság- és kötelességérzés, szorgalom, jótékonyág stb. Amely társadalomban fenn és alatt ilyen erények honosak, ott biztosítva vannak az együttműködés áldásai, míg ahol velők csak kivételképpen lehet találkozni, ott beteges állapotok uralkodnak a társadalmi élet minden ágában, melyek előbb-utóbb halálosak is lehetnek.

Amily fontos a társadalomra nézve, hogy milyen egyénekből áll mint összeség, éppen olyan fontos viszont az egyénekre nézve, hogy milyen a társadalom, melynek kebelébe tartoznak. Már maga a társas együttlét közössége – bármilyen legyen különben – megmérhetetlen befolyással van az egyes emberekre, mely egész testi-lelki életükre kihat s őket teljesen mássá alakítja át, mint aminőkké mint elkülönített, csak családi közösségben élők fejlődnének.

Legszembetűnőbb ez a befolyás a szellemi életre, melynek az emberek egymással való érintkezése a leghathatósabb előmozdítója. Még a legkezdetlegesebb társadalomban is fejlesztőleg hat az egyesek értelmére s érzelmeire a baráti vagy ellenséges viszony másokkal s mily óriási ez a befolyás a

míveltség magas fokán álló társadalomban, hol a szellemi művelődés mindennemű eszközei az egyeseknek rendelkezésükre állanak! Mit gondolkodó s kutató elmék évszázadokon és ezredekén át nehéz munkával napfényre hoztak, minek megértésére számtalan bölcs hosszú éveken át hasztalan törekedett, míg végre – néha szerencsés véletlen által – a titok felderült, abból a szellemi kincsből a művelt társadalom minden tehetséges és törekvő tagja aránylag rövid idő alatt tömerdeket elsajátíthat magának. Mily szűk körre szorítkoznának az emberek ismeretei, ha elkülönítve élnének egymástól s mindent csak saját tapasztalataikból meríthetnének, mily széjjel nem oszlatható ködbe burkolva maradnának előttük mindazok az igazságok, melyek csak sok mély elme fáradozásai által voltak felderíthetők.

Nagy és sokirányú befolyása van a társaséletnek az ember érzelmi világára is. Számtalan szunnyadó érzelmet - nemeset, nemtelent egyaránt – kelt életre, melyek a magában, elszigetelten élők lelkében soha fel nem ébrednének, számtalannak nyújt táplálékot, melyek társadalmi élet nélkül csirájukban elsorvadnának.

Tisztelet, hála, részvét, becsvágy, kötelességérzet ép olyan kevésbé üthetnének tanyát az ember szívében társas érintkezés nélkül, mint irigység, káröröm, bosszúság, góg, hiúság, miből megérthető, hogy határozott erkölcsi jelleme is csak a társadalomban élő embernek lehet. S mily hathatós fejlesztője a tehetségeknek a rokon tehetségek egymásra való hatása, mily csodás tökéletességre emelkedik ez által egyesekben a művészi erő, mily számtalan irányú képességeket ébreszt az emberben az élet küzdelmei között a nagyravágyás és szükség!

A társadalom hatása az emberek belső életére életmódjukban, egész külső életükben is nyilvánul, mely sokféleségekben s pallérozottságban a társadalom fejlődésével nőttön nő. A hivatásból, szükségből vagy szokásból végzett foglalkozások ezer meg ezer neme, a sokféleség a táplálkozás anyagában, tömegében, módjában s idejében, a társas érintkezés, emberbaráti? munkásság s közhasznú fáradozás számtalan formája, a finomabb s durvább, nemesebb s nemtelenebb szórakozások s élvezetek, melyek úton-útfélen kínálóznak egye-

seknek s tömegeknek egyaránt, – mindez végtelen változatoságot idéz elő egyesek életmódjában, de egyszersmind végtelen különféleséget hoz létre e tekintetben az emberek milióiban.

Hogy a társas élet óriási hatása a társadalom tagjainak minden életjelenségére mily végtelen áldás forrásául szolgál, fentebb-alantabb állóknak egyaránt, az nem szorul bizonyításra. Tagadhatatlan» azonban az is, hogy egyszersmind fészke számtalan bűnnek és elfajulásnak, melynek megmételvező befolyása alól csak kevesen szabadulhatnak s minél fejlettebb a társadalom, annál kevésbbé. Azért nem csoda, ha nem magát a társas életet is, de annak fejlettebb, erkölcsrontó élvezetekben gazdag formáját sokan szerencsétlen, átkos alakulásnak tekintik, sőt vannak olyanok is, akik a teljes magánybavonulást, a legegyszerűbb természetszerinti életet mint egyedül boldogítót hirdetik s részben követik is.

Nem nehéz átlátni, hogy akik ilyen nézeteket vallanak, éppen oly egyoldalúan fogják fel a társadalmi élet jelentőségét, mint akik a szellemi műveltség minél általánosabb elterjedését tekintik ilyen sötét pápaszemen át, s hogy a diogenesi vagy remete életet élők követendő például éppen nem szolgálhatnak. Annál inkább méltánylandó azonban azoknak a törekvése, kik bármily állásban buzgón fáradoznak a társadalom betegségeinek gyógyításában, bár – sajnos – rendszerint nem nagy eredménnyel. Azonban nemcsak gyarapító és fejlesztő hatása van a társadalomnak (minél fejlettebb) az egyes emberek belső és külső életére, hanem sok tekintetben csökkentő és korlátozó is. Minden erő s tehetség csak munkásság, gyakorlás által fejlődhetik s tökéletesbülhet; ha nincs, a mi munkásságra készíti, csirájában elsorvad. így marad a társadalomnak mindennemű emberi szükség kielégítésére szolgáló munkássága folytán az egyesekben sok szunnyadó erő tétlen aléltságban, mely, ha az illetőknek mindennemű szükségleteik kielégítéséről maguknak kellene gondoskodniok, kisebb-nagyobb mértékben bizonyára kifejlődnék bennök. Míg a fejlett társadalomban élő ember egyes irányokban állása, kenyérkeresete s kedvtelése szerint a tökéletességnek lehető legmagasabb fokát érheti el, addig más irányokban, melyek munkásságát nem veszik igénybe, határozottan hátrább marad, mint a kezdetleges tár-

sadalomban élő, vagy robinsoni életre kárhozott ember. Nem tűnnek-e el egyre jobban a gazdasszonyt erények, a hol a háziasszonyok mindent, amire a ház körül szükségök van, fáradság nélkül készen szereznek be, vagy cselédekkel készítetnek el.

A társadalom csökkentő, korlátozó hatása főleg az emberek physikai életében nyilvánul a test elpuhulásában, ideggyengeségben, az ellentállási képesség csökkenésében, mely jelenségek annál szembetűnőbbek, minél fejlettebb társadalomban él valaki, s minél több módja van a gondozó társadalom mindennemű elkényeztető eszközének elsajátítására. Ezek a hatások örökségképp szállnak át nemzedékről nemzedékre; innen van, hogy a jobbmódúak között egyre szaporodik a gyenge szervezetű, ideges egyének száma, kik közül csecsemő-korukban ugyancsak kevesen maradnának életben a legföltöbb szülői gondozás nélkül, ha olyan hatásoknak volnának kitéve, melyek között a társadalom elkényeztető gondozásától majdnem teljesen megfosztott cigánypurdék keményen meg tudnak állani.

Olyan a természet, mint a gyermek, kinek gyenge szülők mindenben kedvében járnak. Aminek megtagadása eleinte nem igen bántotta volna, azt, ha kívánsága mindig teljesült, később szükségesnek tekinti s makacs követeléssel sürgeti. Ilyen követelő szükségök van a századokon át kedvező társadalmi viszonyok közt élő nemzedékeknek a szorgos gondozásra, mely nélkül a vadon élő emberek nagyrészt éppen ellehetnek, mint ahogy ellehetett a történet előtti őseMBER.

A társadalom elpuhító hatásának ellensúlyozására szolgálnak a testedző sportok különféle nemei, melyek a test ellentálló képességének fokozásán kívül olyan erők kifejtését is eszközlik, melyek különben – az illetők rendes foglalkozásuknál nem szorulván rájuk – fejletlenek maradnának, vagy szunnyadó állapotukból fel sem ébrednének. S ugyanez áll a műkedvelés számtalan részéről és formájáról.

Mindazok közül a hatások közül, melyeknek az egyesek a társadalomban alá vannak vetve, a legerősebb s legfontosabb az akarat irányítása és korlátozása. Ha az együttélők tömegében mindenki korlátlanul kénye szerint élhetne, ha cselekedeteiben vágyain s ösztönein kívül semmi egyéb nem

volna irányadó: az együttélés csakhamar veszedelmesebb s elszenvedhetetlenebb lenne, főleg a gyengébbekre nézve, mint a legelzárkózottabb remeteélet. Azért vannak minden társadalmi alakulásnak törvényei, rendszabályai, melyek amint egyrészt az egyeseket mások önkénye ellen védik, úgy őket másrészt akadályozzák, hogy önkényüket mások kárára ne érvényesítsék. Azért vannak megbízottai, alkalmazottai, akik a törvényeket hozzák, végrehajtják s megtartásokról gondoskodnak. Hogy kik hozzák ezeket a törvényeket s kik hajtják végre, arra nézve nagy különféség uralkodik az egyes társadalmakban. Itt egy személy, osztály vagy néptörzs az uralkodó a többi felett, ott több kiváltságos osztály vagy néptörzs összeségének kisebb-nagyobb befolyása alatt áll a törvényhozás és kormányzás.

A közigazgatás és kormányzás formái közül bármelyik lehet üdvös, ha az alatta állók jellemének s műveltségi fokának megfelel, de elfajulásában lehet szintúgy átkos is s az egyeseknek nemcsak életére, hanem még jellemére is kiható, így a tapasztalás mutatja, hogy amely népek, néptörzsek vagy osztályok hosszabb ideig zsarnok uralom alatt élnek, azok rendszerint ravasz, alattomos jelleműekké válnak, a korlátlan népuralom alatt pedig rakoncátlanság s megvesztegethetőség burjánzik a köznapi lelkek tömegében.

Annál, hogy kik a társadalmi törvények alkotói, végrehajtói s őrei, fontosabb, hogy milyenek maguk a törvények s milyenek szellemi és erkölcsi tekintetben azok, kik a törvények végrehajtásával s érvényesítésével meg vannak bízva. Mit érnek a jó törvények, ha gondozóik nem tudnak, vagy nem akarnak nekik érvényt szerezni s az egyesek jogait nem csak meg nem védik, hanem még maguk is durván megsértik? – S mit ér a legjobb, leglelkiismeretesebb közigazgatás és bíraskodás, ha igazságtalan, sokak érdekét sértő törvényekre kell támaszkodnia? A hol ilyenek a törvények, ott még kisebb baj, ha végrehajtói nem a leglelkiismeretesebbek, elnézésük legalább enyhítheti az egyes törvényekben rejlő igazságtalanságot.

Mivel a törvényekben rejlő erő, bármily igazságosan egyensúlyozzák egymást bennök a jogok és köteleességek, nemcsak felhatalmazó és védő az egyesekre nézve, hanem

mindig egyszersmind korlátozó is, s az ember rendszerint több érzékenységet tanúsít a rája nézve kellemetlen, mint a kellemes iránt; azért, nem említve a törvényeket szándékosan sértők, vagy az értelmezésükön czívódó pörlekedők tömegét, mindenütt és mindig vannak kisebb-nagyobb számmal olyanok, kik a társadalmi renddel s törvényekkel nincsenek megelégedve s elégedetlenségüknek külön, vagy tömegbe gyűlve, kifejezést adnak. Az elégedetlenség természetesen ott szokott leggyakrabban jelentkezni, ahol a törvényhozásra való befolyásból a nép egészben vagy nagy részben ki van zárva s főleg a választási jog minél általánosabbá tételének sürgetésében nyilatkozik.

Nem is vonható kétségbe, hogy minél fejlettebb s a műveltségben előrehaladottabb valamely társadalom, annál inkább követelheti, hogy tagjai legnagyobb részének a törvényhozásra választójogával befolyása legyen. Csakhogy mikor és milyen mértékben terjesztessék ki időnként a választási jog a belőle még kizártakra, annak megítélésére egyedül maga az illető társadalom illetékes. Hogy e jognak kiterjesztése még a legműveltebb társadalmakban sem lehet teljesen korlátlan, az alig szorul bizonyításra (gyermeket, erkölcsileg beszámíthatatlanokat s elzüllött csavargókat ki tenne választókká?); az igazság csak azt kívánja, hogy a jog élvezésének feltételei ne legyenek mások, mint aminőknek a társadalom minden épelméjű tagja előbb-utóbb megfelelhet, korlátai ne legyenek olyanok, melyeket átlépni a társadalom számos tagjának mindenkor teljesen lehetetlen. Így mindenesetre kevésbé igazságtalan feltétele a választói jognak az olvasni-, írnitadás, az államnyelv ismerete, minimális adóteher, mint a tartozás valamely népfajhoz, nemzetiséghez vagy nemhez, miből világosan következik, hogy a választói jognak kiterjesztése a nőkre csak idő kérdés lehet.

Ily szempontból tekintve a dolgot, a kevés népszerűségnek örvendő pluralitás sem tekinthető minden körülmények között elvetendőnek, ha feltételei lehetővé teszik mindennemű osztályban s állásban levőknek a többes szavazati jog elnyerését. Abból, hogy az igazság szerint a választói jogban a társadalom minden ép elméjű tagjának előbb-utóbb részesülnie kell, éppen nem következik, hogy e jogot a társada-

lomnak vagyoni, szellemi és erkölcsi tekintetben egymástól végtelenül különböző tagjai mind egyenlő mértékben élvezzék. Mennyivel több érdek fűzi a törvényhez a tekintélyes vagyon birtokosát, mint a földhöz ragadt szegényt, kinek saját személyén kívül nincs semmije, mi a törvény védelmére szorulna s égbekiáltó igazságtalanság-e, ha olyan egyének, kik közhasznú tevékenységekkel vagy nagyobb közterhek viselésével a társadalom céljait hathatósan előmozdítják, a törvényhozásra nagyobb befolyást nyernek, mint olyanok, kik semmi tekintetben sem tesznek a társadalomnak észrevehető szolgálatot?

Különben a nép legalsóbb rétegeinek javát illetőleg nem is olyan fontos és egyedül üdvözítő a társas együttlét számos áldásai mellett a választási jog, melynek gyakorlásában a míveletlen tömeg gyakran válik egyéni vagy osztályérdekek eszközévé s csak vétkes ámítás hitetheti el a néppel, hogy a választói jog hiányában nincs semmi, ami a társadalomhoz, a hazához fűzné s iránta hálát és szeretetet ébreszthetne benne. Azért minél hangosabban hirdetik az izgató népvezérek, hogy a választói jogot még nem élvezőknek nincs hazájok; annál szentebb kötelessége a nép igazi barátainak a népet arról felvilágosítani, hogy beláthatatlanok azok a jótétemények, melyekben a fejlettebb, emberszeretettel áthatott társadalom a választói joggal nem bírókat is részesíti s minden tevékenységük, melyet a társadalom érdekében kifejtnek, gazdagon gyümölcsözővé válik számukra.

A talaj és a faj viszonya a történethez.

Írta: JANKULOV BORISZLÁV.

Egyik előbbi érkezésemben¹⁾ igyekeztem megvonni a határt az anthropologiai és a sociologiai fajok közt. Ott rámutattam arra is, hogy a történeti élet csak ott kezdődik, ahol az anthropologiai fajok már találkoztak, megküzdöttek és keveredtek egymással, úgy hogy a történet már kevert és beltenyésztés, meg mesterséges kiválasztás útján kialakult sociologiai fajok küzdelméből és keveredéséből állott elő.

A kapcsolat a faj és a környezet között ugyan ma sem szűnt meg teljesen, hisz a természeti erők, melyek az egykori anthropologiai fajokat létrehozták, ma is megvannak, és azok hatását egyszer elismerni, máskor tagadni merő következetlenség volna; de ezt transformáló hatásnak venni mégsem lehet; amiből következik, hogy a környezetet történet- és műveltségalkotó erőnek, vagy oknak nem minősíthetjük. Vagyis nem mondhatjuk, hogy ennek vagy annak az országnak a műveltsége vagy története azért ilyen, vagy olyan, – akár minőségét, akár fejlettségét tekintjük, – mert ilyen, vagy olyan a földje, vagy az éghajlata. De igenis mondhatjuk, hogy valamely műveltség szelleme, vagy fejlettsége annak a vérkeveredésnek, a keveredő fajok kvalitásának, a véradagok különböző mennyiségének és a faj kiválasztás fokának következménye.

A kapcsolat a faj és a környezet között csak abban van, hogy a mely milieuban valamely faj létrejött, abban érzi magát azután is legjobban; oda törekszik mindig és ott tudja erőit legjobban kifejteni. A fajnak saját milieuje mintegy

¹⁾ V. ö. Szemlének f. évi áprilisi számát.

fokozza annak a fajnak energiáját. Az árja individualismus csak oly változatos és túlnyomóan hegyes milieuban fejlődhetett ki, minő Európa, és itt is első helyen áll Anglia és Németország. Az angolok és a németek erős individualismusa, mely egész történetüket áthatja, nem fejlődött ki mai hazájukban, hanem ők azt már oda hozták egy hasonló milieuból, amely Skandinávia lehetett. Ezt az individualismust átplántálták a frankok Galliába is és ezen geographiailag leg-egységesebb országban a legszélsőségesebb hűbériséget fejlesztették ki, míg a semitismus túlsúlya alatt a legridegebb állami egység ki nem fejlődött benne. A sárga faj legjobban érzi magát a tundrákon: a fekete a sivatagon. A semita mindenütt sémita, de fokozottabb mértékben az a sivatagon, mert ez az ő milieuje. A fajoknak jelenlegi elhelyeződése nagyjában ma is az, mint volt kezdetben és fajküzdelem következménye. A sémita ott, ahol van, ez idő szerint erősebb más fajnál. A fajok törekvéseinek irányában is érvényesül bizonyos fokig ez a kapcsolat. A fehér faj pl. leginkább a mérsékelt öv felé törekszik és a mérsékelt öv nagyobb műveltsége nem annak következménye, hogy ez öv éghajlata különösen kedvező a művelődésre, hanem egyedül annak, hogy ezen öv a legtehetségesebb faj birtokába jutott.

Igaz tehát, hogy azok a geographiai és talán a velük összefüggő pathologiai okok, melyek egykor az anthropologiai fajokat létrehozták, ma sem szűntek meg teljesen. A yankee Amerikában vérkeveredés nélkül is bizonyos indiánus typut vesz föl nyúlánk testalkatában, hosszú végtagjaiban, hajában, bőrszínében egyaránt. Új-Seelandban ismét egy sajátos typussá idomul a letelepedett angol; Australia száraz éghajlatában szikárrá lesz és oly hamar fejlődik, mint az ausztráliai. Dél-Afrikában minden európai, mint a hottentotta, elzsirosodik.¹⁾ És mily feltűnően hasonlít a sibiriák a benszültött apró, zömök testű ural-altáji népekhez.²⁾ Ámde fajiságában, lelkében egyikük sem változik meg; az angol angol maradt századokon keresztül és a sibiriák is megtartotta fajiságát, bár véralkatában nagyon közel állott mindig a sarki népekhez.

¹⁾ SCHURTZ: u. o. 31.

²⁾ BALBY-CZIRBUSZ: Egyetemes Földrajz (1897.) IV. II. rész. 732-3.

De elég egy pillantást is vetnünk a világ ethnographiai térképére, hogy meggyőződjünk arról, hogy a fajok élete mégis független az éghajlattól. ¹⁾

Miként u. n. culturövek nem léteznek, épp úgy nincsenek race-övek sem. Sem a bőrszín, sem a termet nincs éghajlati övekhez kötve. Sem szőke, sem fekete öv nincsen. Amerika mind a kettőt megczáfolja, pedig az éghajlati övek az új világban épp úgy vannak meg, mint az ó-világban. ²⁾ Nem feltűnő, hogy a szőke finnektől még északra barna lappok laknak? Az északi sarkhoz legközelebb lakó népségek – írja TOPINARD – az eszkimók, a szamojédok és a lappok, amely fajoknak mind barnaszínű bőrük, fekete hajuk, sötétbarna szemük van; már pedig ők a legrégebb idők óta lakják a jég- és hóborította vidékeket. Ha most fokozatosan dél felé megyünk, úgy Európában két föltűnő világosszínű fajjal találkozunk, u. m. a skandinávokkal és a finnekkel. Ázsiában pedig, igaz, hogy sárgabőrű, de fekete hajú és sötétbarna szemű; Amerikában ismét vörös bőrszínű népekkel találkozunk. A déli sark körül az első nép, melylyel találkozunk, a pesherek, akik a déli szél. 34°-a körül laknak; ezeknek bőre olajbogyó-, vagy barnásszínű. Tőlük fölfelé következnek a patagonok, kiknek bőre még sötétebb és a charruák, akik

^{x)} Maga DARWIN is elismeri ezt a tényt. Obgleich wir die Verschiedenheiten in der Färbung zwischen den Menschenrassen nicht durch die directe Einwirkung des Klimas zu erklären vermögen, so dürfen wir doch die Wirkung des Letzteren nicht völlig vernachlässigen, denn wir haben guten Grund zu glauben, dass ein gewisser vererbter Effect hiedurch hervorgebracht wird... Wenn wir indessen die Menschenrassen in ihrer Verbreitung auf der ganzen Erde betrachten, so müssen wir zu dem Schlüsse gelangen, dass ihre charakteristischen Verschiedenheiten durch die directe Wirkung verschiedener Lebensbedingungen nicht erklärt werden kann... Noch bleibt aber eine bedeutungsvolle Kraft übrig, nämlich geschlechtliche Zuchtwahl és most következik rendszerezéne gerincze: a természetes kiválasztás hatása a fajok keletkezésében (Ch. Darwin: Die Abstammung des Menschen, Carus ford. 1875. I. 250-260. Korántsem akarjuk a kiválasztást kétségbe vonni, ^de az első sorban mesterséges kiválasztás, melyet maga a faj az állam és társadalom útján gyakorol. Ez természetesen nem ellenkezik a természetes kiválasztással, sőt azt erősíti. De a természetes kiválasztás az embernél nem olyan egyszerű, mint az állatoknál, hanem az ember testi és lelki életének megfelelően kettős.

²⁾ RANKE: u o. II. 105.

egészen mulatt-színűek, ha nem még barnábbak. A földgömb túlsó felén leginkább a sark körül laktak a tazmániaiak, akiknek szurtos-fekete, kissé sárgálló színe volt. Afrikában legelőször találkozunk a sárgabarnás hottentottákkal és az ezek szomszédságában lakó kafferekkel, akik egészen feketék.

Ha másrészt az egyenlítő körül lakó népeket vizsgáljuk, úgy még ellentmondóbb tényekkel találkozunk. Amerikában a kaliforniai régi indiánok igaz, hogy olyan feketék voltak, mint a guineai négerék, csak hogy tőlük lejjebb olajbogyó-, vagy vörösseszínű néptörzsek foglaltak helyet. Hasonlóképpen áll a dolog Afrikában is. A legfeketébb színű négerék itt az é. sz. 12-15. foka közt lagnak; tőlük lejjebb, közelebb az egyenlítőhöz a bennlakók bőre mindinkább világosodik. Egyébiránt máshol is, m. p. a Szahara sivatagbeli tuaregek között, a kelet-indiai afghánok között, valamint az Orinoko és Amazon mentében lakó sötétszínű népségek között egészen világos bőrszínű, szőkés hajszínű és kékszínű néptörzsek egyéneivel találkozunk.

E tények ellen azt a kifogást tették, hogy az említett esetek helyi körülményekkel, névszerint az illető vidék magasságával vannak összefüggésben. Így PRICHARD szerint a világosabb testszín inkább a hegységekben, a sötétebb testszín inkább a lapályokban otthonos. Csak hogy oly tények is léteznek, melyek épp az ellenkezőt bizonyítják. Így DE QUATREFAGES említi, hogy általában az abessíniaiak abban a mértékben barnábbak, mennél magasabban fekszenek ama síkságok, amelyeken élnek. A Peru mélyén fekvő lapályokon élő antisien faj aránylag fehér az aymarákhoz és quichákhoz képest, akik a magas síkságokat lakják. HUMBOLDT azt mondja, hogy a forró égöv indiánusai, kik az andesi Cordilleráknak legmagasabb síkságain élnek és azok, kik a Saint-Chinc szigettengernek szigetein élnek, épp oly rézszínű bőrrel bírnak, mint azok az indiánusok, akik az equinoctiális földrész legmélyebben fekvő és legszűkebb völgyeiben a legforróbb égélj alatt a banánokat tenyésztik.¹⁾

És természet dolgában is mily feltűnő eltéréseket látunk

¹⁾ TOPINARD PÁL; Az anthropologie kézi könyve (Pethő és Török ford. 1881.) 505-507.

egymás mellett lakó népeknél! Mily ellentét a kis busmann és a magas kaffer egymás mellett. A zöldséggel és tejjel élő tódák nagyok a bivalyhússal élő szomszédos tirulák és kurum-bákhhoz képest. A legkülönbözőbb földrajzi viszonyok között magas természetűek a skandinávok, az egyenlítő melletti négerék, a patagonok és a Sziklás hegységi indiánok.¹⁾ És mégis mind e faji vonások mily következetesen és biztosan változnak el vérkeveredés és átöröklés útján. Ahol sem az éghajlat, sem az életmód változása – eltekintve egyes pathologiai elváltozásoktól – nem idéznek elő semmi változást a fajban, ott ily átalakulások tervszerűen is eszközölhetők a fajok keveredése útján.²⁾ Mit bizonyít ez mást, mint azt, hogy *az emberiség faji élete a földrajzi tényezőktől független élet*, melyben a fajfenntartás és minden faji változás okai csak magában a fajban keresendők? És mennyivel függetlenebbnek kell lennie a történeti életnek a külső környezettől, mikor az lelki, és mint ilyen immaterialis élet? Aki végiglapozza RIBOT művét az átöröklésről, az nem kételkedhetik többé abban, hogy az egész emberi élet, beleértve a történeti életet is, a fejlődés és hanyatlás összes tüneteivel egy minden októl független vérbeli processus.³⁾

A földrajzi tényezők e szerint legjobb esetben is csak egy lehetőséget alkotnak arra, hogy rajtuk történet és műveltség épüljön fel; de ezek csak a fajküzdelem és e küzdelemben a fehér faj felülkerekedése útján alakulhatnak. Innen van, hogy minden műveltség hódítással és hadi fölényvel kezdődik, és a további fejlődésben is minden lépés, minden előrehaladás csak hadi sikerek útján érhető el, annyira, hogy a katonai győzelem legtöbbször egyszersmind a faji kiválóság mértéke is. Csakhogy nem mindig a lelki kiválóság győz, sőt idők

¹⁾ TOPINARD: U. o. 508. és 413.

²⁾ TOPINARD, aki a külső környezet hatását bizonyos fokig mégis elismeri, jól jegyzi meg, hogy »ez külső befolyás csak magára az egyénre szorítkozik és nem megy át örökségbe«, vagyis más szóval nem változtatja főleg a fajt. (U. o. 510.)

³⁾ RIBOT nem vonja ugyan kétségbe a külső milieu hatását a szerzett Ösztönöknél, ily hatás ma is észlelhető a kóros és physiologiai hajlamok Keletkezésénél, de mindez a fajt nem érinti, mert a faji élet ott kezdődik, ahol az ösztönök már kialakultak. (Ribot: A lelki átöröklés. Akadémiai kiadás 1896. 24.)

folyamán épp a vérkeveredés következtében a lelki kiválóság tért veszít a »tömeg« materialista ösztönei elől. A leigázott «állók, bár kiválóbbak voltak Caesar római társadalmánál, mégis legyőzettek és a náluk silányabb világot szolgálták. Danton, Marat csak nem voltak kiválóbbak a girondiaknál, vagy az arisztokratáknál és mégis föléje kerekedtek ezeknek. Csakhogy ez csak oly társadalomban történhetett, melynek germán vére már erősen megfogyott és CHAMBERLAIN jól mondja, hogy a francia forradalom nem egy újjászületés kezdetét, hanem egy hosszú decadentia végét jelenti. A fajküzdalem egymagában még nem elég a történehez és műveltséghez, ahhoz még a *fajkiválóság* is szükséges, és ez az, amit GUM-
PLOWICZ nem vesz tekintetbe, midőn rendszerét a faj küzdelemre alapítja. De a faj kiválóság sem amolyan deus ex machina, hanem fejlemény, még pedig – miként láttuk – bizonyos fokig a környezet hatása alatt létrejött alakulat, de azontúl csak fajküzdalem, faj keveredés, kiválasztás és különböző társadalmi okok hatása alatt létrejött fejlemény. A fajküzdalem bizonyos fokig maga is történet- és műveltségfejlesztő tényező, miről azonnal meggyőződünk, ha Afrika belsejébe, vágy a távoli óceáni szigetekre vetjük tekintetünket, melyek nyilván csak a fajküzdalem híján, ha egyébként a legkedvezőbb geográfiai viszonyok között is, a legelmaradottabb népeket mutatják fel. És az európai műveltség kialakulásában is ez az intenzív fajküzdalem sokkal fontosabb tényező, mint akár a nyugati szél, a Golf-áram és a talaj termékenysége együttvéve. Hogy magyarázzuk meg másként az athéneiek és a spártaiak közötti nagy különbséget egy eredet, egy nyelv, egy földrajzi környezet mellett? Itt csak a különböző fokú fajküzdalemben, eltérő vérkeveredésben és különböző socialis okokban találhatjuk meg a nagy különbség magyarázatát. Az angol kivándorló Ausztráliában és Tasmaniában már századok óta ugyanazon éghajlatban él, mint a bennszülött és nem sülyed le azok színvonalára. A pápuák és a malájok egymás mellett ugyanazon éghajlatban emberemlékezet óta laknak és mégis mennyire eltérnek egymástól.¹⁾

Mindez eléggé mutatja, hogy mi hasonló fajokat talál-

¹⁾ DARWIN: U. o. I. 221.

hatunk a legeltérőbb földrajzi viszonyok között, és viszont azonos földrajzi viszonyok közt is találhatunk legkülönbözőbb fajokat. A klíma tehát nem az az ok, amely történetet és műveltséget alkot, sőt ezek gyakran épp a klíma és az összes földrajzi tényezők ellen jönnek létre.¹⁾

Nem kisebb elme, mint HUME a következő főellenvetéseket tette a környezet befolyása ellen: 1. Oly nagy országokban, mint Kína, az éghajlati különbségek dacára is egyöntetű a nép jelleme. 2. Szomszédos kis országokat természeti viszonyaiknak egyenlősége dacára néha igen különböző jellemű népek laknak: Thebae és Athen. 3. Szétszórt népfajok, mint a zsidók és az örmények éppen annyira különböznek azon népektől, melyek között élnek, mint a mennyire egymáshoz hasonlítanak. 4. Az együttélés nem teszi egyenlő jelleművé azon népeket, melyek a vallás, a nyelv stb. esetleges különbségei miatt oly igen különböző jelleműek, mint a görögök és a törökök. 5. Gyarmatalapító népek az egész világra szétviszik jellemüket. 6. Ugyanazon országban, ugyanazon nép különböző történeti korszakokban igen különböző jellemű, így az ó- és újjörögök, ibérek és spanyolok, rómaiak és olaszok. 7. Sűrűn érintkező népek jelleme igen hasonlónak válik. 8. Némely nép magában véve oly különböző, hogy azt mondhatjuk, nincsen egységes jelleme.²⁾

LIVINGSTONE, a nagy afrikai utazó szerint a lakóhely választásakor inkább valamely már meglévő hajlandóság nyilvánult, minthogy eme hajlandóságot a kiválasztott hely hozta létre. Például felhossa a szívós és bátor busmanokat és az ugyanazon külső körülmények közt élő bakalaharikat, akik gyávák és kislelkűek. A busmanok önként választották a Koancától a Fokföldig terjedő sivatagot, a bakalaharikat az ellenség szorította oda. A bátor hegyi népek szerinte azért választották a hegységet, mert el voltak határozva magukat védelmezni, függetlenségükért harcolni.³⁾

Igaza van RATZEL-nek, midőn mindezen ellenvetésekre vonatkozólag megjegyzi, hogy mindenütt csak a jelent és a

¹⁾ W. BAGEHOT: A népek keletkezése. (Szerb ford, a Knyczoevna Zadrugában 1902.) 74-77.

²⁾ RATZEL FR. után. A Föld és az ember. (Akad. k. 1884.) 80.'

³⁾ RATZEL: U. o. 85.

közelmúltat veszik tekintetbe, nem pedig azt a hosszú időt, mely a természet hatásánál működött közre.¹⁾ Hiszen részünkről ki is emeltük azokat a hypotheticus hatásokat, melyek közvetve, vagy közvetlenül a fajok kialakulására vezettek, és hangsúlyoztuk, hogy e természeti okok utóhatásai közvetve ma is hatnak, hol erősítőleg, hol gyengítőleg, de hozzátesszük, hogy a fajok kialakulása óta a faji okok a környezet hatásai fölé kerekedtek és mivel a történeti élet csak kész fajoknál kezdődhetik, a történelem más okokat, mint faji okokat, el nem ismerhet.

A népek lángesze – írja PESCHIEL OSZKÁR – úgy szerzi meg az örök dicsőséget, ha legyőzi a természeti akadályokat. Valamely ország természeti körülményei különféle fejleményeket tesznek lehetővé, de hogy a különféle lehető fejlemények közül melyik válik ténnyé, az az illető népek történeti érdeme.²⁾

Midőn így a fajok történetének a földrajzi tényezőktől való függetlenségét állítjuk fel végső conclusio gyanánt, csak azt a belső függetlenséget értjük, melyet a faji élet *szabadságának*, vagy a faj alkotó erejének, mint egyedüli történeti erőnek nevezhetnénk. Az ember és a műveltség külső függését a természettől itt teljesen figyelmen kívül hagyhatjuk, mert ebből a történetre semmi alakító erő nem származhatik. Bármily erő legyen is a természet elemi hatalmában, a földrengésben, vulkanizmusban, vízözönben és a klímái ingadozásokban; városokat, országokat, fajokat tehetnek tönkre, de azt a történeti életet, mely a fajban praedestinálva van, meg nem változtathatják. Nílus nélkül talán nincs ott Egyptom, ahol volt, de az egyiptomi faj nélkül csak földrajzi fogalom, csak sivatag a Nílus melléke. Nagyobb függést el sem képzelhetünk annál, melyet hazánkfia STEIN AURÉL a homokból kiásott középpázsiai régi műveltségeknél elénk tár, ahol az egész műveltség ahhoz a hegyi patakhoz tapad, mely a sivatag kellő közepén vizet hoz a magasból és lehetővé teszi, hogy mesterséges öntözéssel földet műveljenek és műveltséget alapítsanak. És ha földrengés, vagy hegyomlás következtében a patak vize másfelé folyik el, a nép is ott hagyja régi lakását

¹⁾ RATZEL: u. o. 88.

²⁾ RATZEL: u. o. 85.

és tovább vándorol. Ez épp oly jelenség, mint az, melyet G. LEGRAIN az egyiptomi Thebe romjain tett ásatásaival tárt elénk; kimutatván, hogy III. Thutmoses a Nílus iszaplerakódása miatt új várost volt kénytelen emelni a réginek romjain. BRUGSCHnak azt az állítását is felhozhatjuk, mely szerint a thebei fáraók a hyksosok ellen úgy harczoltak, hogy a Móriz-tavát és a belőle kiinduló csatornahálózatot védő Ha-Uar erődöt elfoglalták, a zsilipeket elzárták és ezzel Alsó-Egyiptom öntözését megakadályozták. A bibliai hét sovány esztendő erre vezetendő vissza.¹⁾ Itt már csak nem tagadhatjuk az egyiptomiak függését a Nílustól, sőt történeti tény nyel lévén dolgunk, magának a történetnek a függését is következtethetnek. És mégis nem jelent itt a Nílus többet, mint egy lehetőséget, egy külső eszközt, melynek nem nagyobb a jelentősége annál a trazimeni tónál, a hová HANNIBAL a rómaiakat csalja, hogy rájuk üssön és megsemmisítse őket. Róma és Karthágó küzdelmét mégis más okok döntötték el.

Nem tagadhatjuk ezek után, hogy a népek életében és így a történetben bizonyos külső függés a környezet és a faj között megvan, de újból kiemeljük, hogy e függés a történet általános menetét sehol sem változtathatja meg. A történet nem a föld és lég erőinek okozata; a környezet nem a népek nevelőintézete; a faj nem a haza. És ámbár a ma is élő fajokban az ősidők természeti hatásai határozottan felismerhetők és mint faji jellemvonások történeti életünkben ma is ható erők; hisz a fajoknak ma is ható u. n. anthropologiai jellemvonásai egykor valóban a környezet hatása alatt jöttek létre; de a földrajzi okoknak történet- vagy fajképző avagy saját alakító hatásai a történeti korban már megszűntek és a történet már csak kizárólag faji életfolyamat. Ami pl. a mai európai nemzetekben árja vonás, az a földrajzi erők terméke; ami azonban bennök germán és főleg angol, franczia, német vonás, az kizárólag történeti productum. Ennyiben nemcsak a történet faji processus, hanem viszont a történetet alkotó sociologiai fajok történeti képződmények.²⁾

¹⁾ HARPF: u. o. 13. és 101.

²⁾ Das, was eine Rasse ist und vermag, liegt in ihr; was sie nicht ist, kann ihr durch kein äusseres Milieu gegeben werden (H. Driesmans: Die Wahlverwandschaften etc. [1901] 1.)

Ha ezek után azt a kérdést vetjük föl, hogy a történet és a műveltség miért épp Európában érte el ezt a változatos-ságot és a fejlettség legmagasabb fokát, úgy hogy azután, mint egy dagadó tenger, hullámain mindenfelé hömpölygetve, az egész földtekét elárasztotta és megtermékenyítette, úgy annak okát nem Európa kedvező helyzetében, tagoltságában termékenységében, a Golf-áramban és az állandó nyugati szélben kell keresnünk, hanem egyedül abban, hogy ezen a földrészen, mint az árják bölcsőjén, az árja fajok legnagyobb számban léptek föl és a legerősebb fajküzdelmet vívták meg egymással. Jól mondja GUMPLOWITZ, hogy fajküzdelem nélkül nincs sem történet, sem műveltség, de hozzá kell tennünk, hogy árja faj nélkül sincs történet, sem műveltség. Afrikában, ahol a feketék egymással küzdöttek, úgyszintén Ázsiában és Amerikában, ahol a sárga fajon belül folytak le a faj küzdelmek, vagy ahol a sárgák és a feketék mérköztek egymással, sehol sem jött létre sem történet, sem műveltség. De Indiában, ahol árja hódítók igázzák le a feketét, már megindul a történet és a műveltség. Az árja uralom és a néger rabszolgaság elegendő alapot szolgáltatott egy hatalmas, talán a legmagasabb műveltség kialakulására, de története alig van e földrésznek. Egy árja faj zárt kasztszervezetben állandóan csak egy czélnak élhetett, csak egyet akarhatott és cselekedhetett mindig. Éppen csak a buddhizmus föllépése szakítja meg azt az egyhangú életet, melynek önálló történelmi tudománya nincs is, hisz történetírása egy a theológiával és a költészettel. Mit is mondott volna itt a történelem, amit bárki is a fehérek közül ne tudott volna úgysis? Kínában sem több a történet, bár a kínaiak a történetírásra több gondot fordítottak. Van a kínaiaknak fejlett civilizatiojuk, csak culturájuk nincs. Itt sokszor léptek fel árja és arianizált hódítók, de sohasem oly erővel, hogy a sárga bennlakók ellenére önálló műveltséget tudtak volna alapítani. Épp ezért nem több itt a történetírás a pusztá chronológiánál. Egyptom története a hindukéval; Peru, Mexiko története pedig Kínáéval egyezik meg. Mennyire változatosabb már Israel, Babel, Perzsia, de főleg az európai népek története! Szemíták, turániak, kelták, szlávok és germánok állanak itt egymással szemben; mind többé-kevésbé árja fajok, melyeknek küz-

delméből és keveredéséből sokkal változatosabb és bonyolultabb történeti életnek kellett kialakulnia, melyet még változatosabbá tesz az a faj küzdelem, mely árja vérű felső és túlnyomóan sárga vérű alsó osztályaink közt állandóan folyik.

Mind e sokféle faji hatás alatt az európai műveltség, ámbár a legváltozatosabb és a legáltalánosabb valamennyi műveltségi kör közül, mégsem a legfejlettebb. A hindu culture, melyet egy zártabb és nagyobb számú árja faj hozott létre, mint aminő a germán faj volt – mely utóbbi műveltségét aránylag későn és a negatív kiválasztás következtében nagyon is megtizedelt állapotában kezdte meg – a germán culturát határozottan fölülmúlja. De története mégis úgyszólván csak Európának van és annak csak az az oka, hogy a legtöbb árja és árianizált faj itt torlódott össze. A Bagdadtól Archangelskig képzelt vonaltól nyugatra az óceánig elterülő földrész az a terület, ahol a tulajdonképpeni világtörténelem lejátszódott, és itt a kedvező éghajlat és a termékenység ellenére a legkülönbözőbb pontok is csak az árja vér arányában jutottak nagyobb jelentőségre. Bagdad^ ahol sohasem esik; London, ahol mindig esik; Alexandria, ahol pokoli hőség, Szent-Pétervár, ahol fagyasztó hideg uralkodik, megannyi gócpontjai a történetnek és a műveltségnek.

Nincs tévesebb felfogás, mint az, amely napjainkban a modern nemzetgazdaságtan hatása alatt a föld termékenységének túlságos fontosságot tulajdonít a cultura fejlődésére. Pedig a történet épp azt mutatja, hogy sem a földrajzi fekvés, sem a termékenység nem lényeges tényezői sem a culturának, sem a történetnek. Németalföld története és magas műveltsége sár-tengeren jött létre, Velence pedig még ezt is nélkülözte; ez a tenger fölött mesterséges talajon czölöpökön jött létre és gazdagságra, hatalomra, valamint műveltségre nézve a termékeny Lombardia minden városát felülmúlta. Magyarország a legtermékenyebb országok egyike, de aránylag csekély árja vére oka annak, hogy jelentősége alárendelt a nyugati germán államokhoz képest. Mindig fel szoktuk hozni, hogy elmaradottságunk oka a Duna keleti folyása és a Karszt elterülése a tenger és az Alföld között, pedig ha angolok vagy poroszok lakták ezt az országot, nem egy alagút és vasút kötné össze a tengert az ország szívével minden természeti akadály daczára.

Nem vonhatjuk kétségbe, hogy a hegységek az által, hogy a népeket elszigetelik, a beltenyésztést és általában az egész fajképzést intenzívebbé teszik, minélfogva minden ily népnél bizonyos conservatismus, erős fajszeretet és függetlenségi törekvés észlelhető, de ami a vallásosságot, a hőslélekűséget, államalapító erőt, értelmességet illeti, ezekhez a beltenyésztés előtt megfelelő mennyiségű árja vér is szükséges.

Mily helytelen a népeknek hegyi és síksági népekre való felosztása, és mennyire független a fajképződés a geográfiai okoktól, a síkságon lakó népek leginkább mutatják. A hódítás, rablás, bátorság, nemzeti érzés, melyeket RATZEL a síksági népeknek tulajdonít, mind oly vonások, melyeket ő a hegyi népeknek tulajdonául is megjelöl,¹⁾ már pedig adolog természetében van, hogy amennyire ellenkezik a hegyvidék a síksággal, oly mértékben kellene a hegyi népeknek ellenkezniük a síksági népekkel.

Nagyon szerencsétlen példát hoz fel RATZEL az oroszokban, kiknek egységes szokásaiból, egységes nyelvéből és viseletéből az orosz nép egyöntetűségére következett, melyet az orosz nagy síksággal hoz kapcsolatba. Csakhogy a nyelv, a viselet és bizonyos mértékben a szokások is pusztá különbségek, melyeknek semmi közük a fajhoz. Aki behatóbban vizsgálja az orosz népet, a síkság nivelláló hatása daczára is oly különbségeket fog találni a germánvérű fehéroroszok, a szláv nagyoroszok és a túlnyomóan mongol vérű kisoroszok között, hogy egy hegyekben bővelkedő Oroszországban is alig volnának közöttük nagyobb különbségek.

Mily természetesnek látszik és mégis mily helytelen a nomád népeket a földnek steppe-jellegével hozni kapcsolatba. A vándor életmód ily területen csakugyan kapcsolatos a pusztá időségi életével, de az az erős nemzeti érzés, mely az ily népeknél észlelhető, mely alapját képezi azon szilárd vándorállamoknak, melyek a nomád népeket jellemzik, már csak faji úton magyarázható meg. Ezek a nomád népek hosszú beltenyésztési processus útján váltak csak azokká és a beltenyésztést megelőzőleg árja vérnek kellett ott a faj képződés

¹⁾ RATZEL: u. o. 265.

alapjául szolgálja. Legalább a skythák, a hunnok, avarok, magyarok és a mai turáni népek ezt kétségtelenül igazolják.¹⁾ Ily síkságokon könnyű és folytonos az érintkezés a különböző fajok között és mégis itt a fajok elkülönülése még nagyobb, mint akármely hegyes vidéken, miből következik, hogy a nomád népek jellemző exclusivitásának csak faji oka lehet.

Az életmód itt nem oly fontos, mert hisz ugyanaz a nomád nép socialis okok kényszerítő hatása alatt ugyanazon pusztán letelepedett életmódot is folytathat, a nélkül, hogy nomád jellege megváltoznék. A magyar nép ma letelepedett nép ugyan, de nomád gondolkodását egy évezred alatt sem vetkezte le magáról és ugyanezt kell mondanunk a germánokról is, kiket semmiféle érdek sem tudott a rögnök oly rabjává tenni, a minő pl. a kínai.

A hegyi és síksági nép elnevezése csak annyiban jogosult, a mennyiben bizonyos külső életmódra vonatkozik; hasonlóképp a nomád elnevezés is csak vándor, azaz le nem telepedett életmódot jelenthet, de nem fajt és nem műveltségi fokozatot. Foglalkozása a nomád embernek az állattenyésztés, csakhogy a rendes állattenyésztő néptől abban különbözik; hogy ez egyszersmind földművelő is és így letelepedett életet él, míg a nomád, mint a steppe tipikus lakója, a pusztai vegetatio időszakossága miatt vándor életet kénytelen élni. De mennyire téves ezen életmóddal fajt és műveltséget is összekötni, arra például szolgálhat az ausztráliai angol, aki nomád életet él ugyan Ausztrália pusztáin óriási nyájai élén és mégis fajiságára és műveltségére nézve sem kirgiz, sem hottentotta. A foglalkozás, életmód nem jelent fajt, sem műveltséget; miért is pl. SCHURTZ-nak azon állítása, hogy az ember világnézlete más a hegyen, más a síkságon, merő képtelenség.²⁾ Valamint a hegyi és a síksági, úgy a nomád elnevezés alatt is a legellentétebb fajok és műveltségek foglalhatók össze. E geográfiai tényezők hatása alatt bizonyos külső vonások kifejlődhetnek egy népnél, még a nyelvtan is, mint pl. a mássalhangzók torlódása a hegyi népeknél, de faji átalakulásról szó sem lehet.

¹⁾ GOBINEAU: u. o. IV. 24.

²⁾ SCHURTZ: u. o. 33.

A fentebbiekből azonban nemcsak azt látjuk, hogy a történet mindenütt csak faji okok műve, hanem azt is, hogy a történet fajai már csak mesterséges, azaz többszörösen kevert és kiképezett u. n. sociologiai fajok. A mai nemzetiségi és osztályharcok mind ily sociologiai fajküzdelmek és a jövő küzdelmei még fokozottabb mértékben lesznek azok. Ami bennök történet- és culturát alkotó erő, az az árja, illetőleg a mai Európában a germán vér; de sem árja, sem germán faj ma már nincs. Ma már csak oroszokról, németekről, francziákról stb. beszélhetünk, de már a panslavismus, a pangermanismus, valamint a panamericanismus is csak hosszú beltenyésztés és culturalis együttműködés után alakulhatnak át sociologiai fajokká. CHAMBERLAINnak az a gondolata, hogy a szoros és tágabb értelemben vett germánok: a kelták, a szlávok és a germánok egy fajjára egyesüljenek, már csak phantom, vagy legalább is veszedelmes kísérlet, mely biztosan oly chaosra vezetne, a minő az ó-kori mediterrán chaos volt. És ha Európa a beltenyésztés útjára nem lép, nem is fogja e szörnyű sorsot elkerülni.

Nagyon téves a népeknek felosztása hegyi és síksági népekre faji értelemben véve. Korántsem akarjuk ezzel kétségbevonni azt a kapcsolatot, mely a hegyek elkülönítő hatása és a beltenyésztés között határozottan megvan, de mégis helytelenítjük azt, hogy a hegyeken lakó népek egészen önkényesen egy kalap alá vonassanak, mintha azok mind egy typust fejeznének ki. RATZEL azt mondja róluk, hogy conservatívok, vallásosok, bátrak, szabadságszeretők, szorgalmasak, értelmesek, amellet hódítók, rablók es könnyen kivándorolnak.¹⁾ Első pillanatra csakugyan úgy látszik, mintha a tulajdonságok a hegyi lakással teljesen megegyeznének; de ha azután a hegyi lakókat közelebről hasonlítjuk össze egymással, látni fogjuk, hogy a fentemlített tulajdonságok csak egyesekre, még pedig csak az árja hegyi lakókra többé-kevésbbé vonatkoztathatók, de általában minden hegyi népre nem illenek. A néger mégis csak néger marad, akár hegyen, akár síkságon él, és ha az abessiniai különb a négernél, azt csak annak a fehér vérnek köszönheti, melyet még az ó-kor-

¹⁾ RALZT: u. o. 253.

ban kapott, és az abessiniai állam szilárdabb és tartósabb volta kizárólag csak ennek a fehér vérnek és nem az ország hegyes voltának tulajdonítható.

Mily helytelen általában hegyi népekről faji értelemben beszélni, elég a mai palikárokat és cincárokat a régi görögökkel összehasonlítani, kik között a legjobb akarattal sem tudnánk rokon lelki vonásokat felmutatni. Ha a skótok, a svájcziak, a tiroliak és a montenegróiak valóban sok rokonságot árulnak el, ez onnan van, mert ezek nagyjában egyvéralkatú népek; de az összehasonlítás rögtön csődöt mondana, ha a minden ízében germánellenes bask népet a norvéggel, a culturellenes bask Loyolát a germán cultura hőselkű úttörőjével, Nansennel hasonlítjuk össze. Csak nem lehet a svájcki nemzetet akár a corsikaival, akár az Andesek valamely félvad törzsével egy csoportba venni.

A felhozott példák elég alapot nyújtanak arra, hogy a fajok kialakulásában két korszakot különböztessünk meg; az elsőt, mint az anthropologiai fajok periódusát, melyben a geographiai okok mint elsőrendű faj képző okok szerepeltek, és a másodikat, melyben, a földrajzi tényezők fajképző hatása megszűnt és a fajok fejlődése már kizárólag a vérkeveredés és a socialis okok hatása alatt megy végbe. ¹⁾ Az összes ma élő fajok sociologiai fajok már, anélkül, hogy anthropologiai vonásaik eltűntek volna; mert miként a vérrel csak keveredik és nem vegyül, úgy az anthropologiai vonások is csak combinalódnak, anélkül hogy megsemmisülnének, vagy elváltoznának. A történelem csak ezen utóbbi korszakban vette kezdetét, az csak sociologiai fajokat ismer; lefolyása ennélfogva a földrajzi okoktól ment faji folyamat. A határt a történelem és a földrajz között csak úgy vonhatjuk meg helyesen, ha a földrajzi okokat a történelemből teljesen kirekesztjük, ami az első lépés ahhoz, hogy a történelem mint önálló tudomány műveltessék.

¹⁾ Úgy látszik RATZEL is ezt gondolta, midőn írja: Nem mondjuk, hogy az ember annak a földnek a terméke, amelyen lakik, mert mindazon földek hatása átöröklődött rája, amelyeken elődei laktak (u. o. 563.) A történetelőtti múltban kell keresnünk azokat az állapotokat, melyek a mai emberiség legnagyobb különbségeit előidézték, (u. o. 559.)

A culturövek fictioja helyett tehát érzük be azzal, hogy a különböző éghajlati övekben megjelöljük azokat a területeket, amelyek zárt helyzetüknél, termékenységüknél és kincseiknél fogva alkalmasak állam- és műveltségalapításra; melyek a beltenyésztést és fajkiválasztást fokozhatják; de a műveltség nagyságát, kvalitását és keletkezését csak faji okokkal hozzuk kapcsolatba.

Ezzel azonban korántsem azt akarjuk mondani, hogy a történetírónak nincs szüksége a földrajzra. Sőt a történetírónak ma még jobban kell ismernie a földrajzot, mint régen, mikor még azt mondták, hogy a történetnek két szeme a topographia és a chronologia. Ma tudjuk, hogy a történelemnek szemei inkább az összehasonlító nyelvtudomány, az archeológia és az ethnologia, melyek ott is látnak, ahol a topographia és a chronologia semmit sem látnak már. Vagyis nemcsak a leíró, hanem a tudományos földrajzot is kell ismernie annak, aki pl. a vízözönt akarja megmagyarázni, vagy a mi kunhalmaink fekvését akarja megértetni, avagy meg akarja magyaráztatni, pl. hogy Napoleon vert hadával hogyan tudta mégis a szövetségesek túlnyomó hadait oly sokáig feltartóztatni azokon a terrassokon, melyek a Rajna felől Paris felé lejtnek.

A történetírónak nemcsak a pusztá topographiát kell ismernie, hanem azt gazdasági és főleg stratégiai oldaláról kell tanulmányoznia. Nem kell részleteznünk, mily áldás egy népre nézve a termékeny föld, a gazdag bányatelepek, jó útvonalak, összeköttetés a tengerrel; de mindezeknek értékesítése mégis csak faji okokon múlik. A spanyol talán éhen halna Hollandia mocsaras földjén, melyet a szorgalmas hollandus paradicsommá varázsol; viszont a spanyol koldusként él gazdag bányái közepette, melyek idegen kézen vannak. A városok keletkezésének rendesen geográfiát és pedig gazdasági és stratégiai okai vannak; de hogy egy város mily jelentőségre emelkedett, az már megint csak faji okokon fordul meg. Róma eredetileg a tyrrhenek hídfője volt a latin törzsek fékentartására, de hogy ez az erőd utóbb egy birodalom központjává és világvárossá fejlődött, az kedvezőtlen fekvése daczára faji és socialis okokól folyt csupán. Hisz kedvezőtlenebb fekvésű várost Rómánál alig lehet elképzelni és mégis ez és nem a kedvező fekvésű Nápoly vált a római birodalom és a római

egyház központjává.¹⁾ Madrid, Európának e legmagasabban fekvő fővárosa, kietlen sivatagon, de az ország kellő közepén fekszik. II. Fülöp, a fejedelmi absolutismus legelvibb képviselője, minden földrajzi előny és gazdasági érdek ellenére is Spanyolország geometriai középpontjában építette e fővárost csak azért, hogy a centralisatiót ezzel is kifejezésre juttassa.

A hadtörténelem még szorosabb kapcsolatot mutat történet és földrajz között, és a történelemnek ez az ága mégis csak gerincze az egész egyetemes történelemnek. A történet kapcsolata a környezettel leginkább a háborúkban tűnik fel, de mégis a terepviszonyok kiaknázása mindig csak eszköze a győzelemnek, míg az okok a fajban és a társadalmi viszonyokban keresendők. Napoleon úgy győzött a három császár csatájában, hogy a terep kihasználásával Austerlitzre csalta őket és kelepczét vetett ellenük, míg Moltke úgy verte meg a francziákat, hogy »ott támadta meg, ahol megtalálta őket«. Hannibal előtt – írja RATZEL – a Pyrenéeket és az Alpesekeket szinte áthághatatlan határfalaknak tartották a két oldalt lakó népek, de az ő erélye legyőzte az akadályt. 376-ban a hunok a Don balpartí vidékéről úgy mentek át a jobbpartra, hogy lementek odáig, ahol az Azovi-tenger a Fekete-tengerbe torkollik; e tengersizoros jelenleg 5/8 mf. széles, akkor pedig talán még szélesebb volt. Nem a folyam gázlóit keresték, hanem egy tengersizorst választottak. Vajjon miért? A történetírók hiába gondolkoztak, mi lehetett ennek az oka; a hunok pedig egy fehér csodaszarvasról regéltek, mely őket vezette. így tehát a népvándorlás, melynek történetében a földrajzi tényezők hatásának annyi érdekes nyilvánulását találjuk, oly ténnyel kezdődik, *mely határozottan ellenkezik a földrajzi tényezőkkel*. És vajjon egy másik, a dór népvándorlás, nem kezdődik-e hasonló ellenmondó ténnyel. Egyike a legbiztosabb történeti hagyományoknak az, hogy a dórok nem az Isthmuson, hanem a korinthusi tengeröblön át törtek be Peloponnesusba. Látjuk, hogy itt nincs kényszerűség, nincs hajthatatlan törvény; a természet tág határokat enged az embernek, ahol nemcsak akarátát, hanem szeszélyét is érvényesítheti. Ez nehezíti meg annyira a történet és a természeti

¹⁾ GOBINEAU: u. o. I. 78.

tényezők kapcsolatának tanulmányozását, hogy *mindig csak feltételesen mondhatunk ki általános következtetéseket. E kapcsolatnak, e viszonynak egyik tényezője nem minden körülmény között működik egyenlően, mert szabad. Ez a tényező az emberi akarat.*¹⁾

RAIZEL-nek itt felhozott példái és conclusioi igen óvatos és mérsékelt anthropogeographusra vallanak, de határozott ellenmondásba esik, midőn egyrészt elismeri a földrajzi tényezők hatását, másrészt pedig az emberi akaratot szabadnak tartja.

És mégis épp e mérsékelt RATZEL az, aki tengerek hatását egy szörnyű túlzásig viszi, azt állítván, hogy a tengerek kezdetben elválasztották az embereket és külön fajok keletkezésére hatottak, míg utóbb közelebb hozták őket egymáshoz. A szárazföldök is szerinte okozzák ezt a keveredési processust, amennyiben eg³ések megindítják, mások vonzzák és ismét mások megszüntetik a népek vándorlását. így a tenger és a szárazföld együttes hatása szerint *az emberi nem egységének megalapítására vezet.*²⁾

Itt látjuk, mily nehezen tesz le egy megcsontosodott balvéleményről, minő az egységes emberiség rögeszméje, még egy ilyen kiváló elme is, mint RATZEL. GOBINEAU is a vérkeveredés végső következményeként egy sárga-fekete chaost, a malájok színvonalán álló conglomeratumot tár elénk; és tekintve, hogy a vérkeveredés útján az alantas fajok valóban mindinkább magukba olvasztják az árja vért, GOBINEAU feltevése legalább reális alapon nyugszik.³⁾ De bármi legyen is a végállapot, CHAMBERLAIN-nek és GUMFLOWITZ-nak igazat kell adnunk abban, hogy a vérkeveredés még nem elég ok arra, hogy a faji életet csökkentse, a fajküzdelem élet csorbítsa. A legkevertebb chaos is socialis okok hatása alatt beltenyészés és fajkiválasztás útján fajjá alakulhat át, mint azt Dél-Európában, főleg az olasz nemzet esetében látjuk. Es a socialis fajok között az ellentét és a gyűlölet semmivel sem kisebb, mint az anthropologiai fajok között volt; legföljebb azt mondhatjuk, hogy a küzdelem módja és eszközei mások. A mai nemzetiségek mind socialis fajok és a gyűlölet közöt-

¹⁾ RATZEL: u. o. 57-59.

²⁾ RATZEL: u. o. 566.

³⁾ GOBINEAU: u. o. IV. 319.

tük jóval nagyobb, mint a nemzetek közt. Anglia és Franciaország, vagy Francia- és Németország között ma a nemzetiségi államok korában sokkal nagyobb az ellentét, mint volt a középkorban, vagy az újkorban; és itt hiába a tengeri és a szárazföldi közlekedés, a munka és a tőke, úgyszintén a cultura kiegyenlítő, békéltető hatása.¹⁾ Eddig azt hittük általában, hogy a jövő háború gyors lefolyása inkább pénzbe, mint vérbe kerülő háborúk lesznek, míg a gyilkos és hosszú orosz-japán háború azt meg nem hazudtolta, igazat adva Moltkenak, ki a jövő nemzetiségi háborúban a fegyverek tökéletesedése daczára a leghosszabb és legvéresebb faji háborúkat látta.

De bár igaz, hogy a vérkeveredés daczára újabb és újabb sociologiai fajok jönnek létre, úgy hogy az emberiség inkább individualizálódik, vagy differentiálódik, mint egyesül, mégis egyben igazat kell adnunk GOBINEAU-nak, t. i. abban, hogy az árja vér vesztével a fajok mindinkább silányulnak.

RATZEL egységes emberisége tehát merő absurdum. A fajok intenzív tanulmányozása majd kiirtja a jövő generatiókból az emberiség egységének, az általános testvériségnek fictióját, hogy annak helyébe a faji erkölcsant állítsa, mely a humanismust nem az egyén és a faj ellenére hirdeti, hanem azt az énnel és a fajjal harmóniába hozza. Miként az ismeretelméletnek az érzékelésre való alapítása a mindentudásnak véget vetett és a tudás korlátait az én határai közé szorította, úgy el fog jönni az idő, midőn az erkölcsant és a világszeretet hiu képzete helyébe a valóságnak megfelelő, az okos humanismussal összeegyeztethető és még több. önfeláldozást igénylő faj szeretetet, az általános emberi erkölcsök helyébe a faji erkölcsöket fogja állítani. Mert miként nem tudhatunk mindent, épp úgy lehetetlen, hogy az egész emberiséget keblünkre ölelhessük. Nem az általános emberszeretet kiirtásáról van itt szó, hanem a faj szeretet előbbrevalóságáról és az általános emberi erkölcsöknek a faji erkölcsökkel a *lehetőségig* való összeegyeztetéséről.

¹⁾ CHAMBERLAIN jól mondja, hogy az emberiség fejlődése nem a race-ból a race-talanságba, hanem fordítva a race-talanságból a race-felé történik. (CHAMBERLAIN: u. o. I. 347. 1.)

A magyar destructio.

írta: SZENTIRMAI IMRE.

Az általános emberi szellemnek, amíg önmagára ismer, hosszas küzdelmeken kell előbb átesnie, meg kell tisztulnia az anyag uralmától, az állati vonásoktól, fel kell emelkednie az állati értelmetlenségből az egyéni öntudatig, az egyéni önzésből az emberi solidaritás, az általános emberszeretet magasztos érzéséig. Az emberi testben öntudatos emberi életet élő emberi szellem alkotja az egyént, mely egyrészt a közösség intuitív vonzalmától vezetve, másrészt e földi életének megkönnyítése, a veszedelmek elleni védekezés és a segítség céljából társadalmat alkot. Az öntudatos egyén azon formák egyike, amelyekben az emberi szellem megnyilatkozik. A társadalom pedig az a forma, az a keret, amelyben a tudatos egyén élete lefolyik. Mindazok, akik egy bizonyos eszmének vagy eszmecsoportnak bizonyos módon való megvalósításában egyetértének, egy társulásba lépnek és társadalmi formát alkotnak. A vallásos eszmének különböző realisatioi (valóra váltásai) a különböző vallásfelekezeteknek és egyházaknak létrejöttét okozták. A közös leszármazás, a közös védelem, a közös szerzés alkotta meg a törzset; a földrajzi egymásrataltság, a történelmi hagyományok, a politikai erőviszonyok és érdekeltségek közössége alkotja meg az államot, amely szintén nem egyéb, mint különös társadalmi forma.

Az államnak is, mint minden társadalmi formának, kettős jelentősége van. Az egyének társulása, az egyéneken rejelő és lassankint tudatosságra ébredő közösségérzésnek, altruizmusnak megnyilvánulása egyrészt, másrészt azonban alkalom, mód és keret az egyének egyéni boldogulására: az egyéni törekvések megvalósítására, az egyéni élet minél teljesebb

kifejtésére is. Így találkozik össze a társadalomban az egyén elem, az önzés és az általános emberi elem, az altruizmus. Egyéniségünk érvényesülési vágya, valamint a lelkünk fejlődésével egyre erősebben nyilvánuló altruizmus egyaránt természetes emberi tulajdonságok. A társadalom végső céljában alkalom arra, hogy az általános emberi öntudat kifejlődhessék, vagyis, hogy az emberiség minél több egyénben önmagára ismerjen. De mivel ez csak úgy érhető el, ha az egyéni élet biztosítva van, ha az egyéni képességek kifejtésére tér és mód nyílik, azaz, ha az egyén boldogul, azért a társadalom a maga rendjével, törvényeivel és szokásaival ezeket az egyénies célokat is szolgálja.

Van tehát benne egyéni önző és van benne általános, altruista vonás is. Éppen olyan könnyen érthető és természetes tehát az egyén és társadalom viszonya, mint például az egyed és a faj viszonya a sexualitás szempontjából. A genesis faji, de egyben egyedi jelentőségű is. A genesis szaporítja és főtartja a fajt, de egyszersmind gyönyört szerez az egyednek. Van tehát benne egyedi, önző és van benne általános, faji vonás.

Könnyen érthető azonban, hogy az emberi, mondjuk, a társadalmi létben a két különböző természeti vonás egymást korlátozva jelenik meg. A kizárólagos altruizmust jelen helyzetünk még nem engedi meg, mert a megélhetés és boldogulás kérdései erősen előtérbe hozzák az egyént; viszont az egyén is nagyban korlátozni kénytelen eredeti, féktelen szabadságát, ősi, állati önzését; korlátozni tartozik azt a társadalmi törvények szerint még akkor is, ha az évezredes nevelés és művelődés zabolátlan lelkét meg nem szelídítette volna.

Ha elhatalmasodik a társadalmi forma az egyének fölött azok belátása, akarata ellenére, akkor az egyéni akarat, mely rendesen tömegakarattá válik, elsöpri a zsarnok társadalmi formát. De sokkal gyakoribb eset, hogy valamely, az egyének és tömegek életébe vágó körülmény folytán az egyéni önzés lépi túl a harmónia határait; ilyenkor, hacsak a rendzavaró tényező el nem távolíttatik, az altruizmus, az önfeláldozás pangása és az érdekek széthúzása miatt a társadalmi forma felbomlik, elhal.

Míg azonban az első esetben, mikor a társadalmi forma élén állók a hibásak, a kitört forradalom csak a vezetőket, csak a hibás osztályokat söpri el és maga az egyesülés, a társadalom, az állam megmarad (angol, francia forradalom, a nemzetek szabadságharczai), addig az utóbbi esetben, mikor alulról jő és általános a baj, mikor a társadalmi forma tagjainak, a hívőknek vagy a polgároknak az önzése, érdekhajhászása, romlása lép fel s idejekorán nem jön gyökeres orvoslás - akkor az illető társadalmi forma végleg elpusztul. (Hellas, Nyugatrómai birodalom, Bizánc stb.) Ezen utóbb jellemzett világtörténeti esemény a szorosan vett destructio.

Állítom – és nem először és nem csak egyedül és nem is utoljára én állítom –, hogy a XX. század elején Magyarországon ennek a világtörténelmi eseménynek a jelenségei mutatkoznak. Állítom, hogy a polgárok egyéni önzésének túltengése nem rémlátomás és nem fekete beállítás eredménye többé és állítom azt is, hogy gyökeres és kellő helyen alkalmazott orvoslás nélkül e túltengés az egész társadalmi formának, jelen esetben a magyar államnak irreparabilis romlására vezethet.

Általánosan ismeretes tény, hogy a XIX. század óriási technikai és természettudományi eredményei az emberiség történetében páratlan gyorsasággal terjedtek el és a néptömegekben eddig nem ismert mélységre hatoltak. Az emberi munka megkönnyítésére és sokszorozására kitalált gépek általános használatnak örülnek, a kényelmet szolgáló ezerféle eszköz a legtávolabbi faluba is elhat, a párisi és londoni divatot pár hét múlva a legeldugottabb helyeken utánozzák, a városok értelmi színe rohamosan emelkedik és a város neveli a falut. Iskoláink tízezerével öntik az intelligens elemet a nemzet életfolyásába és iskolában és az életben állandó a tömegek intellectualisálódása. Hirtelen zökkenővel lesz a falusi ember városi emberré, a nyugodt, békés életű, conservatív kisvárosi belekerül a nagyváros zajába, forgatagába, türelmetlen sietésébe; az egyszerű, szerény igényű polgár szemei előtt váratlanul új élet, új világ, lázas munka és lázas élvezés, gyorsaság, kényelem és fényűzés világa nyílik meg. Ennek a rohamos világfordulásnak természetesen nagyon megérik hatása az emberek, a sokaság, a tömegek lelkén és jellemén.

A világtörténelem bizonyossága szerint a tömeges intellectualisálódás mindig az igények rohamos emelkedésével jár. A tanult felvilágosodott tömegek első érzése az elégedetlenség. Az újabb és intenzívebb műveltségtől érintett embereknek új vágyai támadnak, a célok és eszmények egész új világa lepi meg a lelkeket, a megszokott értékelés megzavarodik és az újdonságok közül első sorban a legcsillogóbbak, a legkirívóbbak bilincselik le a tömeget. Az átlagos műveltség leelőször kényelmi és fényűzési szempontból tekinti az előtte megnyílt magasabb és szebb világot. Ahhoz, hogy az ember megtalálja a maga helyét a világban, hogy mérskélni tudja vágyait, hogy megalkossa igényei és képességei közt a kellő összhangot: ahhoz magasabb műveltség szükséges. A tömeg pedig, mint tömeg, erre a magasabb műveltségre nem képes. A lelki egyensúly nagyon egyénies és nagyon aristokratikus vonás. A »felvilágosodott« nép, mint a lámpafénybe került éji bogár, elvakul és egyenesen a fénybe rohan. A közönséges ember is, akinek a tanulás leoldja szeméről a kötöt, a világ káprázatában a legcsábítóbbat, a legfeltűnőbbet kívánja meg és élvezni vágyakozik, élvezni a vagyont, a tekintélyt, a kényelmet, a díszet, a fényűzést, a modern élet minden javát.

Ha az igényemelkedés erkölcsi mérlegét akarjuk felállítani az élet szebbé és intenzívebbé tevésére irányuló modern törekvések ellenében, azt kell vizsgálnunk, van-e elegendő fedezet, van-e ellensúly, van-e képesség a nemzetben vágyai elérésére, szilárd alapon nyugszik-e nálunk a századunkra jellemző általános mozgalom, vagyis röviden tekintetbe kell vennünk a magyar társadalmi osztályok jövedelmi viszonyait.

Csak egy futó pillantást! Azokról, akik a boldogulás eszközeinek legnagyobb mértékben tulajdonosai, a nagy földbirtokok urairól első tekintetre mindenki azt gondolná, hogy nemcsak a vagyonuk, hanem jövedelmük is megfelelő és egészen fedezi a modern igényeket. Pedig igen nagy részben, igen sok helyütt nem úgy van. A XX. század gazdasági rendjében a vagyon, a birtok, a tényleges tulajdon maga nem a legfontosabb tényező. Korunkban az a főkérdés: mennyit hoz, mennyit jövedelmez, mennyire gyümölcsöző az alap, a tőke, a birtok. Jövedelem dolgában pedig latifundumaink közül

nagyon sok nem modern szintájú. A személyes távollét, továbbá a birtokoknak nem a kellő gondossággal és gazdasági érzékkel való kezelése következtében hazánkban még a nagybirtokok sem mind elég jövedelmezők, legalább is nem annyira, amennyire a föld gazdagsága engedné és napjaink szükséglete kívánná.

De ha már a hazai nagybirtok egy részéről ezt kell mondanunk, annál inkább állítható ugyanez a közép- és kisbirtokról. A középirtok megművelésénél szintén két sarkalatos hibát látunk, egyik a szűk látókör, másik az egyoldalúság.

A közép- és kisértok jövedelme a birtokosok mostani teljesítőképességével nem fokozható s így a modern életmódnak nem megfelelő. Óráról-órára csúszik a talaj a régi birtokososztály lába alól és helyébe jönnek a modernebb gondolkozású és szorgalmasabb új birtokosok. A régi birtokososztály tagjai mind nagyobb számban lépik el egy más társadalmi osztálynak, a hivatalnokoknak a pályáját. Ezt az osztályt növelik nagyra a városi polgárok, kereskedők, iparosok gyermekei és a mélyből föltörekvő, becsvágyó tízezrek is. Az egyiket az vezeti, hogy az elveszített gazdasági és társadalmi alap helyébe az előkelő és jól fizetett magas állami hivatalokban új alapot szerezzen, a másik a kétes, a folytonos gondal járó és kitartó munkát igénylő szabad pályákat akarja elcserélni a gondtalan, nyugodt, nagyobb erőfeszítést nem követelő, biztos életmóddal. Ebből a törekvésből érthető, hogy ennek az osztálynak legforróbb vágya: a nyugdíj. A nem intelligens családok is – hacsak lehet – értelmesebb gyermekeiket legszívesebben hivatalnok-pályára adják, mert ott hamarosan kereshet, állandó a fizetés, biztosítva van a megélhetés. A »csekély, de biztos« jövedelem az, ami a pályaválasztásnál a szülőket vezeti.

E hármassal táplálkozva, a hivatalnoki osztály az intelligens polgárok legnagyobb részét magában foglalja. Manapság majdnem minden tanult ember, legalább részben hivatalnok akar lenni; az orvos arra törekszik, hogy magánpraxisához kórházi orvosi tisztet, egészségügyi órát, vagy megyei vagy városi hivatalt szerezzen, a mérnök műszaki hivatalba, vagy legalább is valami állami vállalatba törekszik, vagyis

biztos fizetést óhajt. Igaz, hogy kevés, igaz, hogy mindig egyforma az a fizetés, de legalább biztos, nem kell érte különösen aggódni, fokozódó szorgalommal dolgozni. Pedig ennek az osztálynak a tagjai aránylag a legtanultabbak, városokban élve, leghamarabb megismerkednek a modern élet növekvő igényeivel és leghamarabb sajátítják el őket. Állandóan ugyanakkora, csak gépiesen, az idővel és akkor is csak mérsékelten növekvő fizetés is állandóan nő, sőt rohamosan növekedő igények és ugyanúgy növvő drágaság. Ebből az egyenlőtlenségből világosan következik, hogy polgárságunk zöme, az intelligens középosztály óriási többsége elégedetlen lesz és nagyon logikus következmény az utolsó évtized alatt a hivatalnoki osztály minden rétegében szakadatlanul jelentkező fizetésrendezési törekvés.

Az itt vázolt gazdasági állapot adja meg a hivatalnoki osztály életének, felfogásának, egész természetének hű képét. Nemzetünk középosztályának zömére, életmódjára legtalálóbbszó – azt hiszem – hogy kicsinyes. Talán erős a szó, de őszinte. A szegény és anyagilag nem független emberek kicsinyessége, élnetlensége verődik ki rajta mindenütt.

Körülbelül a negyvenes évek óta ebben a szűkös gazdasági környezetben él a magyar értelmiség nagy része, ebben öröklődött, ehhez szokott hozzá, a régi Önállóság, (ami csak az amerikai farmeréhez és angol kereskedőéhez hasonlítható), ősi büszkeség és szabadság bizony sokat vesztett. Még a nevelésünk is egészen más, mint a régiebb időkben. Nem a közoktatásról szólok most, hanem egyedül a nevelésről. Még a nevelésünkben is a szegény ember szempontjai az irányadók. Mindig csak a korlátokat, tilalmakat állítjuk a gyermekek elé, és mindig csak a feladatokról, a parancsokról beszélünk nekik, mindig az engedelmisséget, a szerénységet hangoztatjuk, szóval csak azokat az erényeket, amelyekre a »jó hivatalnoknak« szüksége van, hogy főnöke tetszését megnyerje. Önállóságra, igazságosságra, jogos önértetre nem nevelünk, az önálló fejű, független gondolkodású gyermeket vasfejűnek, az életerős, mozgófiút csintalannak nevezzük, az őszinte, szókimondó gyermektől félünk. A fúró-faragó, ötletes természetet nem tudjuk megbecsülni; nevelésünk ideálja az intelligens családok nagyobb részében nem az életerős, bátor, független, dolgos

gyermek, hanem a csendes, jó magaviseletű, mindig tiszta jeles tanuló. Ideál az iskolai képesítés és a »kenyeret adó« diploma. A különleges képességeit örömmel gyakorló ifjút azzal szoktuk elkedvetleníteni, hogy inkább a bizonyítványa legyen jobb, ami nagyon természetes is, mert pl. középiskolai tanulóink 80%-a oly szűkös anyagi viszonyokat örököl és oly kevéssé képes a független munkára, annyira *csak* hivatalnoknak van nevelve, hogy diploma nélkül nem tudna megélni.

A hivatalnoki kevéspénzűség, a nevelésnek köszönhető munkaképtelenség és a modern élet nagyigényűsége, az úrhatalomság a mi életünk intelligens életünk háromszögének csúcsai. A művelt és gazdag nyugati ember szemével nézve, végtelenül kicsinyes mind a három, de végtelenül kicsinyesek és a nemzetre nézve szomorúk e három tényező eredményei is.

Az értelmiség zöme a munkaképtelenség miatt nem szeriz sokat, az úrhatalomsággal a szerzetnél többet költ és az így előállott általános kevéspénzűség rányomja bélyegét a társasági életre, melyben büszkeségünk anyagi alap nélkül folytonos megalázkodássá, úri gögünk üres nagyzolássá és multságaink nagyrészen hiúskodássá válnak; rányomja bélyegét a politikai jellemre a bátortalanság, a politikai elvtelenség és a gyakran előforduló megvesztegetetés alakjában. Meglátszik e hatás politikánkon is, amely igen gyakran nélkülözi a széles látókört, teljes híjával van a nagy conceptioknak és kissé távolabbról nézve, olyan látványt nyújt, hogy ha Törökország politikája a beteg ember politikája volt, a miénk most bizonyára a szegény emberé.

Bármennyire fájdalmas is, el kell ismernünk, hogy politikában, társasági és magán életben a középosztály gyengesége és önállótlanága élesen kirívó. E sajnálatos jelenség oka pedig az, hogy a középosztály nagyobb része vagyoniilag improductív munkát végez, hivatali csekély fizetéshez kötötte magát és így jövedelme természetes úton nem fokozható.

Nem szabad mellőznünk, bármily vázlatosan is foglalkozunk a nemzet különböző rétegeivel, a negyedik rendet, a társadalmi és politikai egyenjogúságért küzdő új osztályt, a munkásokat sem. Az ipar és kereskedelem nem kötött foglalkozások és szorgalommal, rátermettséggel ott nagy for-

galmat és korlátlanul növekvő jövedelmet lehet szerezni. A mi kisiparos- és kiskereskedő-osztályunk azonban nem elsőrangú elemekből toborozza tagjait. Az általánosan elterjedt vágy a »tekintélyes« hivatal után, minden valamire való embert a középiskolákba von. Csak az ide nem jutó, vagy az innen kiselejtett tanuló megy iparosnak vagy kereskedőnek. A legnagyobb szégyen és ijesztés egy »jobb« családból való gyermeknek, ha inassorral fenyegetik. A gyengébb felfogású, nagyon szegény fiú azzal a tudattal lép új pályájára, hogy az lenézett, tekintélytelen foglalkozás. Értelmetlen, szegény, kedvetlenül, csak kényszerűségből dolgozó mesterétől azt is, megtanulja, hogy nyomorúságos a foglalkozása. Mester és tanítvány az értelmiség alacsony fokán a saját szakjában sem bír egyéni kiválóságot felmutatni. Közönséges, kezdetleges, sőt hibás a készítménye igazi tuczatmunka s ezért a nagyipar, mely a tuczatmunkát sokkal gyorsabban és olcsóbban termeli, elnyomja az egyénietlen kisiparost. Hozzájárul mindehhez az értelmetlenségből és élhetetlenségből származó nagy hiba, hogy a vevőt nem becsüli meg, nem pontos és nem elég szolgálatkész vele szemben és így vevőinek köre szűk, sőt egyre szűkebb, jövedelme kevés, keresete alig van, a kissé több keresetet meg nem is győzné, mert segédet a socialismus által előidézett nagy bérkövetelések miatt nem tarthat. A folyamat vége az, hogy az önálló mester felhagy üzletével és ezerszámra áll be gyári munkásnak.

A gyári munkások osztálya nemcsak abban hasonlít a hivatalnoki osztályhoz, hogy a keresete többé-kevésbé rendes és biztos, hanem abban is, hogy ez utóbbit a történelmi osztályok tagjai, azt pedig az öntudatos életbe most először lépő új emberek valósággal ellepik és kereteihez képest túlságosan zsúfolttá teszik.

Gyáripárunk még mindig gyengébb, semhogy a nyugatias méretekben népesedő munkásosztályt ki tudná elégíteni. A sok bukott kisiparos és a városba áramló földművesek alapos szakképzettség nélkül lesznek gyári munkásokká és fiatalkori előtanulmányok és szakismeretek hiányában számukra a magasabb emelkedés ki van zárva s így a jövedelem növekvéséről sem lehet szó. Azt is be kell látnunk, hogy munkásosztályunk jelen általános értelmi színvonalán még az esetleges nagyobb jövedelmet sem tudná jobban felhasználni.

Az a felvilágosodás, mely a modern, munkásembert a nagyvárosi élettel éri, első sorban a kényelmi eszközök, a változatos multságok, a gazdasági törekvések ismeretére vonatkozik és nem a magasabb igényeket kelti föl. A műveletlen lélek csak a hozzá legközelebb állót képes megérteni és így a cultura legkevésbé értékes vívmányait; a legnyersebb, legártalmasabb, legegészségtelenebb szórakozásokat fogja elsajátítani. Az intelligencia gyarapodásának legmagasabb foka a régi és örök eszményeknek a szilárd lényeknek a modern formákkal való megegyeztetése, de ehhez már csiszolt, finomabb lélek, ízlés és szükséges, az értelmi parvenutól, a hirtelenül intellectualizálódó tömegetől pedig ilyent várni nem lehet. Hogy a munkás az új javakból a legjobbat válogassa ki, hogy az új módon szerzett jövedelmet ne régi szokásai és szenvedélyei szerint költse el, az olyan kíváncsi, amit csak az idő teljesíthet.

A socialdemocratia tagadhatatlanul sok munkát végzett a munkás-tanítás tekintetében, de ez a munka sokkal inkább a pártpolitika szempontjainak ismeretére terjedt ki, mint a jövedelem okos felhasználására, vagy az élet szebbé tételének módozataira. A komoly önművelésre és esetleges mellékkeresetre a legtöbb munkásnak sem elég élelmessége, sem elég értelme nincs, úgy, hogy szakját megszeretni, megértéssel, lelkesedéssel nem bír. Robot, taposó malom szemében a munka. Szomorú kényszer, egyedül a megélhetés kényszerű eszközét látja a munkában, nem pedig nemes alkalmat a haladásra és szent kötelességet önmagával, családjával és hazájával szemben.

Mindezek előrebocsátásával talán elmondhatjuk, hogy egyrészt a gyáripár gyöngesége, másrészt a munkásosztály zsúfoltsága, de legfőképp az intelligencia hiányossága miatt a magyar munkások jövedelme a korszerű nagy igényeknek megfelelően nem fokozható.

Az összes jelentékenyebb és népesebb társadalmi osztályok gazdasági viszonyaiból tehát azt a következtetést kellett levonnunk, hogy a jövedelem a mai körülmények közt, főként pedig a mai munkaképesség mellett természetes módon nem fokozható. Az igények a rohanó culturával egyre növekszenek, a jövedelem pedig, vagyis az igények kielégítésének képessége pang.

A szellemi és technikai műveltség több-kevesebb eleme, a modern világlátás szempontjai, az élet felhasználásának, kiélvezésének húszadik századi módjai nemcsak a szorosan vett középosztály körében, hanem a falu népe és a munkásosztály tagjai közt is elterjedtek. Mondhatjuk, hogy nemzetünk nagy tömegeinek megnyílt a szeme, új és csillogó, megejtő és nagyszerű vágyak sarjadanak ki százezrek szívéből. Megindul teljesedésükért a verseny. De a nemzet szegénysége, vagyoni elmaradottsága, a jövedelem fokozásának kevés lehetősége a versenyt küzdelemmé változtatta, a magyar boldogulásnak kevés és nehéz útja a harc hangulatát elmérgesítette, a sikertelenség pedig általános elégedetlenséget, sőt a szerencsésebb osztályok ellen gyűlöletet keltett. A kívánatos nemes verseny ádáz élet-halál harcczá, a harc rút tülekedéssé vált: a koncert.

A modern társadalmi élet sok jelensége nem egyéb, mint sok éhes embernek rosszul leplezett harca kevés jóllakott ellen. E harcban azonban korántsem az erők és képességek mérkőzése jelenik meg, amely végre is színre hozná a legnemesebb erőfeszítéseket és az érdemesebbnek a fönmaradásával végződhetnék, hanem inkább a rosszul használt és tervtelenül alkalmazott erőnek és a szenvedélyes tehetetlenségnek mindent demoralizáló ellentétei tűnnek elő.

A kitűzött célokért való harc magában véve nem erkölcstelen és nem romboló, nem bomlasztó hatású, a destructiv elem ebben csak az, hogy az igényeknek nem felel meg a képesség, hogy a vágyakat egyenes úton, természetes mederben kielégíteni nem lehet. A sikertelenség, az eredménytelenség az, ami erkölcstelenné teszi a küzdőt. A messzenéző vágyak és a csekély, alig existencialis jövedelem között elvész az ember lelke. A megélhetés folytonos gondjai, az örökös lekötöttség mindinkább az »én«-re irányítják a figyelmet, egészen elfoglalják az embert, megtöltik lelkét, háttérbe szorítanak minden általános, minden közös, minden nemes eszmét és nagy erővel taszítják előtérbe az érdeket, az egyéni önzést. Barátot és ellenséget minden gazdasági legjobban szenvedő osztály (és pedig, mint láttuk: úgyszólván az egész nemzet) csak az érdekközösség és érdekellentét szerint értelmezi, az osztályellentétek kiélesednek, az érdekcsoportok

megnövekednek és elnyelnek mindent, ami az osztály érdeken és osztálykereteken kívül esik. Az önzés ilyen általános kiépülése elfogyasztja a polgárok szívében a közösségérzésnek, a polgári kötelességeknek nagyszerű virágait és ha idejekorán nem segítünk, lerombolja az egész társadalmi formát.

Voilà l'ennemi! Íme, a magyar destructio mélysége.

Valóságos néppszichológiai lehetetlenség volna, ha nem éreznők igen. sokan a baj jelenlétét és nem tudnók fontosságát.

Sajnos azonban, hogy a megszünetetésére irányuló reformkísérletek csak részlegesek és nem mélyrehatók. Legtöbb kísérletünk pedig egyszersmind magán hordja éppen a megjavítandó destructiv gondolkozásmód bélyegét is. Úgy hisszük, tartozunk ennek az utóbbi kifejezésnek némi bővebb kifejtésével. Három jellemző vonása van a destructiv gondolkozásnak és pedig a tekintélyhiány, a formalismus és az önállótlanág.

A tekintély elvetésének egyik lényeges oka kétségtelenül a nagyon kifejlődött, széles körű és gyors közlekedés. Általánosan szokás dicsérni a rómaiaknak a kor technikai tudásához képest nagyszerű utépítését és kitűnő közlekedését, úgy az appenini félszigeten, valamint a provinciákban. Én azt hiszem, hogy a birodalom bukása és a római katonai utak építése közt szoros összefüggés van. Míg egyrészt a jó közlekedés biztosította a közigazgatást és a katonai megszállást, addig másrészt nagyban elősegítette a hellén műveltség vulgarisatióját. A magas cultura befogadására elő nem készített félbarbár népeknek csak ártalmas lehetett a hellenismus. Megrontotta, elgyengítette, önzővé tette őket. És mikor már a legtávolabbi provinciák is elromaiasodtak és görögül kezdtek érteni, addigra már polgári erényeiket jobbára mind elvesztették, a közösség szeretete a felvilágosult egyén önzésének adott, helyet – és a birodalom megdőlt. Hogy a hanyatlás kezdete, vagyis az első görög rhetoroknak Rómában történt megjelenése után csak 7 század múlva bomlott fel a birodalom, az csak a nagy kiterjedésnek, a technikai lassúságnak, a közlekedés primitív voltának, vagyis annak köszönhető, hogy sokan akadtak a távoli, hispániai vagy pannon provinciákból olyan császárok, hadvezérek és polgárok, akiket a hellenismus közvetlenül még nem érintett.

Ma különösen olyan népeknél, melyeknél a közműveltség nem történelmi fejlődés eredménye, hanem erélyes nemzeti talpraállásnak pár évtizedes gyümölcse, különösen a fiatal népeknél, az új eszmék és gondolatok nagyon hirtelen, meglepetésszerűen, előkészítés nélkül köszöntenek be. A meglepetés mindig zavart okoz. A gyors világváltozás okozta zavarok pedig különösen a tekintélyt támadják.

Ismeretes dolog, hogy a] világváltozás tulajdonképpen nem egyéb, mint az ősi, állandó emberi értékeknek, az örök eszméknek, a maradandó lényeknek újabb, talán csiszoltabb, talán többoldalú, talán megfelelőbb formában való megjelenése. A forma megváltozik, a tartalom voltaképpen ugyanaz. De a mi korunkban nem egyesek világképének megváltozásáról, nem lassú folyamatról van szó, hanem a gyors közlekedés folytán nagy tömegeknek olyan gondolat, érzés és életmódbeli megváltozásáról, amely előkészítés nélkül is hirtelen történt. A tömeg nem tud és a gyors változás nem is engedi mélyen gondolkodni, A culturától meglepett emberek látván a formák, a szavak, a gondolkodás, az életmód megváltozását, azt mondják, megváltozott a világ, ami előbb volt, az most nincs, most minden másképpen van. És azt hiszik, hogy a lényeg, a tartalom is megváltozott, nemcsak a forma. A változások folyamában csak egyet lát mindenki állandónak, önmagát, azt, aki észreveszi a változásokat. Tehát csak önmagában hisz és a többi tekintélyeket elveti, hisz azok szerinte máról-holnapra változnak. Ezt a tekintélyelvetést megérzi az állam, de megérzik a tekintélyen különösen alapuló intézmények, az egyházak.

A katolikus egyház az, mely legelőször érezte meg a tekintélyt elvető destructiv gondolkodás veszedelmes voltát. E megérzésre következett az a méreteiben meglepő, szándékaiban tiszteletreméltó nagy mozgalom, amelyet katolikus restauratio néven ismerünk. Ilyen erkölcsi és hitbeli regeneratio mulhatlanul szükség van. De hogy mindent ettől a mozgalomtól nem várhatunk, hogy ez nem általános orvoslás, az természetes és pedig kettős oknál fogva; először, mert az állam polgárai nem mind katolikusok és másodsor, mert a tekintélyhiány és így a vallástalanság is nem oka, hanem csak egyik tünete a destructionak.

A destructiv gondolkozás másik jelensége a formalismus, vagyis a felfogásmód, mely a társadalmi eseményeket csakis alakilag tekinti és csak az intézményeket látja, amelyek keretében és a paragrafusokat, amelyek szerint végbementek. Az események szereplőit, a végrehajtókat pedig, vagyis az embereket, az emberi érdekeket, eszméeket, törekvéseket pedig, vagyis a végrehajtás mikéntjének az okait, nem veszi tekintetbe. A formalista gondolkozás szerint új intézményeket kell létrehozni és ezek az új intézmények megszüntetik a bajt.

Ne gondolja senki, hogy ez a jelenség talán csak a magyar destructiot jellemzi. Ahol a társadalmi forma bomlani kezd, mindenütt megtalálható ez a különleges gondolkozási mód. Sehol annyi hivatal nem gondoskodott a népről, mint a negyedik századi római birodalomban; sehol annyi intézményes rang, cím, állás nem található, mint a lassan haldokló Bizáncban. Soha nem volt Franciaországban annyi udvari functionárius, mint a forradalom előtt, mikor t. i. legkevesebbet dolgoztak a királyi udvarban. Közmondásos a francia nép társadalmat fenntartó erényeinek egy század óta tartó züllése és köztudomású az is, hogy az egész francia történetben összesen nem változtatták annyit az intézményeket, az államformát, mint ebben az egy században. A dolog könnyen megérthető. A törvény és intézmény alkalmas többek közt arra, hogy a törvényhozóival egyetértő polgárság együttes akarátát kifejezze, de semmi esetre sem lehet az egyet nem értő polgárookra nézve erkölcsjavító vagy rendőri célzatú. A mi történetünk utolsó négy százada szakadatlan példagyűjtemény erre. A magyarság nem értett egyet a bécsi kormány intézményeivel és rendeleteivel soha. A magyarság nem volt alkalmas eleme, nem volt jó polgársága az egységes összbirodalomnak. Hiába volt a számtalan hivatal, intézmény, rendelet, leirat. Büntetés volt számtalan, de összbirodalom nem tudott létrejönni. A törvény nem javítja meg a rossz polgárt, csak bünteti. A romlás és hűtlenség terjedésével a szűk látókörű politikusok mind több törvényt hoznak és több intézményt alkotnak, de az élet minden esetét nem lehet paragraphusba szorítani. Egyre több lesz a rossz intézmény és több a megkerült és kijátszott törvénycikk. Abból a körülményből, hogy napjainkban gombamódra szaporodik az új intézmények száma,

semmiesetre sem következik, hogy ezeknek az intézményeknek a keretei közt sokat és jól dolgoznak, hanem csak az, hogy polgáraink közül igen soknak a szabad tevékenységében állami szempontból megbízni nem lehet.

A formalista gondolkozás legkimagaslóbb eredménye az a mozgalom, mely az általános, titkos, stb. választói jogot követeli. Tény az, hogy parlamentünk mai színvonala nem felel meg hazánk politikai szükségleteinek; tény az, hogy sok tekintetben elkelne a felfrissülés; tény az is, hogy választásaink nem mintaszerűek. Sok a baj a mi társadalmi formánk legéletbevágóbb működésében. De a szélső reform hívei intézményben és nem az emberekben látják a hibát, új intézmény létrehozásával, az általános választói joggal akarnak tehát javítani. Nem szándékom e helyen érdemlegesen foglalkozni ezzel a részletes tanulmányt igénylő tétellel, csak azt a kérdést szabadjon kockáztatnom, vajjon a magyar parlament jelen összeállításának eltagadhatatlan hiányai a választók számának, vagy milyenségének tudhatók-e be? Vajjon az-e a baj, hogy kevesen választanak Magyarországon, vagy pedig inkább az, hogy oly kevesen vannak, akik komoly politikai meggyőződésből tartoznak valamely párthoz. Ki nem tudja azt, hogy nálunk nem a jelöltnek pártjelszavakat hangoztató programbeszéde számít, hanem a kortesnek minden párton körülbelül egyforma ígéretei? Melyik a nagyobb baj, az-e, hogy a bourgeoisie teszi a választók zömét, vagy pedig az, hogy Magyarországon sem a bourgeoisienek, sem semmi más osztálynak – mint osztálynak – nincsen komoly, possibili és a pártok belügyein felül is emelkedő egységes politikai meggyőződése? Az-e a baj, hogy a választók helyi nagyságokra szavaznak egyéni érdekért, vagy pedig az, hogy másért nem is igen szavazhatnak, mert hiszen ebben a politikai országban alig akad politikailag iskolázott, a közjogon kívül nemzetgazdasági, népesedési, ipari és kereskedelmi kérdések iránt személyes érdek nélkül őszintén érdeklődő választó?

Komoly szükséglet az, hogy a Ház tekintélyes részben felfrissüljön. Tekintetbe veendő az, hogy a fejlődő culturával sok polgár jutott olyan magaslatra, amelyen a választói jogra megérett, de komoly valóság az is, hogy még a mostani

választó polgárok közt is elszomorítóan sokan vannak, akik nem érdemlik meg, hogy egy élni akaró, huszadik századi modern országban a választói jogot gyakorolják.

A destructiv irány hívei, mikor a kivétel nélküli általános választói jogot sürgetik, nem gondolják meg, hogy az ember milyenségétől és nem az intézménytől függ az ország minősége, és nem gondolnak arra, hogy amit a kevesebb alkalmatlan polgár elrontott, azt az alkalmatlanok válogatatlan tömegei megjavítani nem fogják.

A reformtervek közül több a gazdasági bajokban ismervén fel a szomorú állapotok okát, állami beavatkozással, a kisipar nagyobbmértvű támogatásával, a hitbizományok eltöltésével a secularisatioval óhajt segíteni. Ebben a törekvésben nyilvánul meg a destruált gondolkozásnak harmadik vonása: az önállótlanág. Az önző polgár csak a maga érdekeinek él, aki önzésében a közszel, az állammal mit sem törődik, aki nyűgnek, kizsarolt pénznek tekinti az adót és igazságtalanságnak a katonáskodást, de aki minden alkalmat megragad, hogy állami kedvezménynyel éljen, az önző polgár, mikor egyéni érdekeit mások egyéni érdekei korlátolják, az állam beavatkozását sürgeti. Nem tekintve a mások szerzett jogának szentségét, erőszakos tényre, valósággal rablásra akarja kényszeríteni az államhatalmat. Mivel munkája improductivitasa miatt jövedelmét kedve szerint nem fokozhatja, törvényszentesítette rablásból óhajt hasznot húzni. Birtokát kellőképpen gyümölcsöztetni nem bírja s így nem a több munkától, hanem egyedül a több birtoktól várván a boldogulást, a mások megkötött és meg nem szerzhető birtokára törekszik. Mivel pedig ez egyelőre lehetetlen, a föld szabadságának elvét hangoztatja, a hitbizomány megszüntetését és a secularisatiót állami érdekeknek tekinti.

A hitbizománynál és az egyházi birtoknál valóban lehet baj. Nem az, hogy gróf a tulajdonos, vagy püspök ül a birtokon, ellenben az, ha a gróf vagy püspök nem viseli úgy a gondját birtokának, ahogyan azt a modern gazdálkodás, a család vagy az egyház érdekei megkövetelik; vagyis ha az illető nagybirtokos úgy gazdálkodik csak, mint azoknak a kisebb birtokosoknak a nagy része, akik földjére áhítoznak és akik esetleg hozzájutván, épp úgy elhanyagolnák a birtokot, a saját hasznukat, családjuk és nemzetük érdekeit.

Az önállótlanlanság tehát a destructiónak az a (harmadik) jellemzője, mely önmagában boldogulni nem tud, az államba kapaszkodik és ennek a segítségével akarja saját önző céljait elérni.

A destructiv gondolkozás jellemző tüneteinek ismertetése után röviden összefoglalhatjuk eddigi gondolatmenetünket. – Megállapítottuk legegyszerűbben a társadalmi forma mibenlétét és megjelöltük azt a két tényezőt, melyek az embernek socialis és individuális természeti szükségleteiben gyökerezve, a társadalmak alakulását szükségessé teszik, harmóniájukkal megerősítik és egyikök túltengésével megrontják. Ez a két tényező a társadalmi önzés és a társadalmi közösségérzés. Vizsgáltuk a társadalmi formák változásának mind a két esetét, a szabadságharczok és a politikai forradalmak átalakító hatását és az alulról jövő, túltengő önzésből eredő destructiót. Hangsúlyoztuk, hogy a magyar destructio a rohamosan fejlődő culturának gyors és széleskörű elterjedésével indul meg, mikor is az elő nem készített tömegek a cultura áldásait helyesen értékelni nem tudván, főként az élvezetek, a kényelem és a fényűzés után törekednek, és mivel az ezek eléréséhez szükséges a réginél sokkal nagyobb jövedelmet előállítani nem tudják, az igényeiknek a képességeik meg nem felelnek és így fellép a kicsinyes, az erkölcsrontó, az önzést a végsőig megnövelő, ádáz küzdelem. Az önzés túltengésével pedig egyre inkább bomlik a társadalmi forma. Röviden áttekintettünk a magyar társadalmi osztályok jövedelmi viszonyain és bebizonyítva láttuk, hogy az igényeket teljesen fedő képességek általában hiányzanak. Kiterjesztettük figyelmünket ennek a jelenségnek a következményeire, a romlás szimptomára is és észrevettük, hogy a reformkísérletek vagy nem gyökeresek és általánosak, vagy maguk is a destructiv gondolkozás jegyében születtek.

A reformtörekvések vizsgálatánál láttuk, hogy mindannyian mellőzzük a baj eredő forrását. A kezdet a kor csodálatos technikai és tudományos haladásából indul ki, de arra talán senki sem gondol, hogy a destructio elleni küzdelmünkben a culturális eredményeket üldözzük. Nem lehetünk oly szűkkeblűek, hogy a culturális fejlődést, azt a cosmicus folyamatot hibáztassuk, melyről e tanulmány legelső soraiban emlí-

tettük, hogy az emberiség egész életfolyásának egyik legjelentősebb mozzanata. Az értelmi haladás, az egyéni öntudat megvilágosodása kikapcsolhatatlan láncszem az állati élet és az általános solidaritás kifejlődött állapota között. Nem szabad másodsor is elkövetni ROUSSEAU hibáját; nem lehet az emberek rossz hajlamaiért az ember legnemesebb tulajdonosságát, a haladásra való képességét okolnunk. Nekünk csak az lehet a feladatunk, hogy a kulturális eredmények elérézésekor és szétterjedésekor a tömegeket előkészítsük, a gyors értelmi megvilágosodással járó ethikai szédüléstől megvédjük, hogy az emberek eszének kiművelésével párhuzamosan szívüknek megerősítésén is fáradozzunk.

A cultura haladásából keletkező igénynövekedésen kívül a másik tényező, a jövedelem kismértékű fokozhatósága. Erre kell tehát vetnünk magunkat, ha elejéről akarjuk kezdeni a munkát. A jövedelem fokozása gazdasági probléma. De azért senki se gondolja, hogy a magyar destructiot, ezt az annyira bonyolult ethikai, sociális és kulturális történeti problémát mi tisztára anyagiassal módszerrel és eszközökkel akarjuk megoldani. A gazdasági tényezők egyáltalában nem csupán anyagi természetűek. A gazdaság mindig kettős természetű, mindenkor az ember szellemi képességeinek és a külső természeti (mondjuk, tisztára anyagi) erőknek az eredője. Ez a két componens erő egymással állandó kölcsönhatásban van és minden politikusnak és minden nemzetgazdának állandóan számolni kell ezzel a kölcsönhatással.

Ha tehát tisztán anyagi segítséggel akarjuk fokozni egyesek, vagy osztályok jövedelmét és ennek a segítségnek okos felhasználására és gyümölcsöztetésére meg nem tanítjuk, vagy rá nem szorítjuk az embereket, akkor a jövedelmet egyáltalában nem fokozhatjuk. Aki állandó kiosztással akar az állam szegényein segíteni, csak szaporítja a nemdolgozóknak a számát, irigyeltté teszi a pénzetlenek helyzetét és hivatalossá teszi a nyomort. Gazdaságtörténeti közhely, hogy Rómában a kisbirtokost a rabszolgamunka, a latifundium tette tönkre és a városi büszke és jómódú középpolgárságot a proscriptiók és pártvillongások pusztították el. Szerintem az állandóvá tett ingyen gabonakiosztás és ingyen játékok legalább is annyit tettek ebben az irányban, mint az előbbi okok. »Minek fá-

radni akkor, mikor az élethez szükséges dolgokhoz, a kenyérhez és a játékokhoz ingyen is hozzá lehet jutni.« így okoskodott a római polgár és így lett belőle százezerszámra lazzaroni. Ma is számtalanszor előfordul, ha nagy fizetéshez vagy váratlan jövedelemhez jut alacsony intelligenciájú ember, hogy az szenvedélyei kielégítésére, megnövelésére és így a maga megrontására fordítja pénzét.

Ezek az esetek az egyoldalú, anyagias eljárás veszedelmes, elégtelen voltát jellemzik, de viszont az is könnyen érthető, hogy az értelmi színvonal emelése, a tanultság terjesztése csupán a tanultságért, a diploma-osztogatás üres állások hiányában szintén egyoldalú és fonák eredményt produkál; létrehozza a tanult proletárok, az éhenhaló eszme termelők szomorú osztályát a társadalmi bomlás leghathatósabb erjesztő gombáit.

Nekünk tehát a gazdasági alapokból kiinduló ezerágú társadalmi destructio orvoslására olyan remediumról kell gondoskodnunk, amely tekintetbe veszi a modern kulturális haladás keltette szükségletek és igények anyagi és szellemi természetét egyaránt. Föl kell fedoznünk tehát egy olyan új gazdasági alaptényezőt, amely mind a két lényeges vonást egyesíti magában, amelyben van anyagi szolgáltató képesség, de van szellemi felhasználó és megtakarító erő is.

Ha már tehát megállapodtunk abban, hogy a destructio veszedelmét gyökerében kell orvosolni és e gyökér a jövedelmi viszonyokba nyúlik, akkor az orvosság nem a humanitárius jótékonyági és nyugdíj egyletek gyarapításában, a fizetés emelésében, nem is a nyerstermények és iparcikkek árának felszökttetésében és nem a munkabér növelésében merül ki; az új anyagi források megnyitása, a földgáz, a kálium értékesítése egyedül sem egész orvosság, de másrészt a tanultság általánosítása, az iskolák szaporítása és a tudományok népszerűsítése egyedül sem elegendő a gyógyításra, hanem olyan gazdasági tényezőt szükséges keresnünk, ami mindez együtt és ami mindezeknél több.

Ha végigpillantunk a gazdasági rendszereken, melyek voltaképp csak az új korban tekinthetők a tudatos nemzetgazdászati gondolkodás eredményeinek, látni fogjuk, hogy a kezdetben tisztára anyagias felfogás mellett mind nagyobb

teret foglal el a szellemi tényezők felhasználása, COLBERT merkantilismusa a nemzet jövedelmi forrásait egyben, a nemes érez minél nagyobb felhalmozódásában látta egyesülni. QUESNAY szerint a földbirtok és annak megművelése sokkal biztosabb alapja a nemzet gazdagodásának. SMITH Adam vizsgálódásaiban kimutatja az előző rendszerek egyoldalúságát és új alaptényezőre utal, olyanra, amelyben már igen jelentékeny az embernek különlegesen emberi természete. Ez az alaptényező, ez a jövedelmi forrás az emberi munka.

E rendszer tüzetes kifejtése és elterjedése óta állandó lett a törekvés, hogy a munka szabad legyen mindenütt, hogy áldásaiban korlátlanul részesülhessen az ember. A verseny megkezdődött és a verseny lehető teljes szabadságnak örülhetett. A szabad munka azonban óriási differentiókat hozott létre. Gazdag anyagi forrásokkal rendelkező népek szegényen maradtak és kedvezőtlen klimatikus és rossz talaj-viszonyok közt élő államok felemelkedtek, pedig a munka mindenütt szabad volt. A természetiekben elég gazdag Magyarország szegénysége és az e tekintetben elég szegény Ausztriának gazdagsága, a természeti kincsekben egyenlően gazdag angol- és spanyol Amerika annyira különböző gazdasági állapota, a nagyon is közepes termékenységű földön lakó németeknek és a bányákban nem túlságosan gazdag Japánnak bámulatos föllendülése bizonyára gondolkodóba ejtheti a nemzetgazdászot.

Önkéntelenül a munka különbözőségére kell gondolnunk, mikor az egyenlően szabad munka korában oly különböző eredményekre bukkanunk. Észre kell vennünk első tekintetre, hogy a munka gazdasági jelentősége voltaképp a munka milyenségében, vagyis a munkásnak, a dolgozó embernek kvalitásaiban domborodik ki. A szorgalom, a rátermettség, a hozzáértés, a munka szeretete, a kitartás, a munkáltatónak, mint jövedelemforrásnak megbecsülése és a munka nemzetes társadalomfentartó erejének és értékének felismerése, a munkásembernek ideállá emelése, a munkában a megvilágosodott egyéni öntudatnak kifejezése, a körülmények nyújtotta anyag-, alkalom- és haszonnak gyors, ügyes kihasználása a vállalkozó kedv és bátorság tehát az a talaj, amelyből a modern nemzetek jövedelme fakad. A munkásság, a nemzet fiainak, a társadalom tagjainak ilyen értelemben vett mun-

kassága tehát az a tényező, amelyben – de csak szenvedőlegesen, mint tárgy – megvan a felhasználandó anyag (földbirtok, iparczikk, áru, hivatal, diploma, tudás) és megvan mint activ szereplő, mint alany a nemzet psyhéjében már létező és csak kifejtésre szoruló energia (ügyesség, életrevalóság, bátorság, egyéni önérzet, élni, haladni és boldogulni vágyás.)

Az egész munka, az igazi, a becsületes, a férfias, a munkástól és munkáltatótól egyaránt tiszteletben tartott munkásság tehát az a tő, amelyből a jövedelem fokozhatósága minden mástól függetlenül kivirágozik.

A kifejtés nagyon rövid lehet és megértése nagyon könnyű. Imént láttuk, hogy a SMITH-féle munkában már sok az emberi, a szellemi vonás. Az egyéni öntudatra ébredt, modern egyén munkásságában azonban vezető tényező, alany, egyedüli cselekvő az egyéni munkaképesség. A gazdaság individualizálása ez és ennek értelmében az a nemzet jut legközelebb a gazdasági boldoguláshoz, amelyikben leginkább kifejlődött a dolgozó emberek önérzete és amelyben ez az önérzet leginkább kifejeződött egyeseknek és az egész nemzeteknek a munkásságában. A dolgozó ember önérzetének tartalmát ez említett munkástulajdonságoknak, az önállóságnak, a vállalkozó kedvnek, a szorgalomnak, a munka igazi szeretetének összesége alkotja. Hogy ezzel a tartalmas munkássággal egyes és társadalmi intézmények nélkül vagy ellenére, természeti hiányok daczára korlátlanul fokozhatja jövedelmét, az világos. Ha a jövedelem minden téren és minden társadalmi osztályban fokozható, akkor egyszersmind megszereshető az a képesség is, mely a modern igények kielégítéséhez szükséges.

Itt fel lehetne vetni, hogy a képességek és az igények között óhajtandó összhang nemcsak a képességeknek és a jövedelemnek fokozható-ágán, hanem az igények mérséklésén is kell, hogy alapuljon. Ez a közbevetés nem kelt olyan nehézséget, mint első tekintetre gondolnók. A mai szeszélyes, aránytalanul növvő és minden szilárd alapot nélkülöző igények majdnem kizárólag abból erednek, hogy nincs meg az emberekben az igényt kielégítő képességek pontos és reális ismerete. Társadalmi viszonyaink között nincs meg az abszolút mérték, amelyhez arányosítani lehessen vágyainkat. A mai előhaladásban

igen sok az ismeretlen, vagy kevéssé ismert, kiszámíthatatlan és kevéssé szilárd tényező: az összeköttetés, a nepotizmus, a protectio, a jól születés és más részről a gépies haladás és hasonló körülmények. Senki sem biztos a dolgában. A legalacsonyabb képességű ember is lehet nagy úrrá és viszont a lángeszű ember is megmaradhat külső körülmények miatt a társadalom legalsóbb rétegeiben. Egy váratlan összeköttetés pl. a legvérmesebb reményeket is beválthatja és egy másik embernek a legszerényebb vágyait is megghiúsíthatja. A mai ember nem annyira önmagától, saját képességeitől, mint inkább idegen, rajta kívül álló és pontosan nem ismerhető tényezőktől várja igényei teljesülését. Életünknek ez a kívülről történő erős befolyásolása a főoka annak, hogy az emberek igényeikben biztos mértéket nem ismerve, csapongó, alaptalan és indokolatlan, sokszor vakmerő vágyakkal, követelésekkel lépnek fel. Az önállótlanág, a mindent mástól, államtól, társadalomtól várás az oka a modern igények féktelenségének.

Ha lesz végre szigorú kánonunk, ha minden ember önmagában hordja élete útjelzőjét és mértékét, ha minden ember biztos lesz abban, hogy csak tőle, saját erejétől, képességeitől és életrevalóságától függ haladása és vágyainak teljessége, ha minden ember eléri az önérzetnek azt a fokát, hogy magának akar köszönni mindent, hogy self made man akar lenni: akkor nemcsak képességeinek a kifejtésében, a munkában lesz törekvőbb és nemcsak nagy mérvben fokozni fogja jövedelmét, hanem igényei is reálisabb alapon, saját képességeinek, mint egyetlen előrevivő erőnek ismeretén fognak nyugodni, reálisabbak, inkább megvalósíthatók lesznek és elvész a mai aránytalan különbség a képességek és az igények között.

Ha az igények és képességek közt helyreáll a természetes és egyedül egészséges egyensúly, akkor megszűnnek a káros és haladást gátló intézmények mint fölöslegesek és megszűnnek az osztályellentétek, melyeknek okozói a különböző ideálok: az úr, a nemes, a gavallér, a gazdag, mind átadják helyüket egynek: *az embernek, aki igazán dolgozik*. Ha az igények és képességek közt létrejön a harmónia, akkor megszűnik a minden társadalmi baj legközvetlenebb forrása maga is, az alacsony küzdelem a társadalmi javakért, mindazért, amit egy szóval boldogulásnak nevezünk.

Ismerjük ennek az áldatlan küzdelemnek logikus következményeit, ismerjük azt a törekvést, amely minden szent, nemes, minden közös fogalom, törvény, erkölcs, rend és az egész társadalom fölé emeli a létében támadott és ezért ősi, ösztönös szilajsággal küzdő »én«-t. Tudjuk tehát, hogy az existenciális küzdelem megszűntével, mikor nem a létérdek léssen már fenyegetve, hanem a magasabb boldogulásnak emberibb, magasabb árnyalataiért versenyzünk már, amikor nem az éhség és kenyéririgység dühe, hanem a mérsékelt jólét objectivitása vezérel: akkor megszűnik a romboló önzés. Megszűnik a destructio tápláló anyaga, éltető légköre. Megszűnik maga a destructio is. Csak a léte érdekében fenyegetett ember antisocialis. A jóllakott ember könnyen lesz önzetlenné és akinek nem tölti be minden gondolatát a szükség, annak maradnak gondolatai mások számára is. Ezeken a gondolatokon, melyek »mások számára születtek«, épül fel a társadalmi forma és mint a classikus istenek az áldozati füstből és imádságos suhajból, úgy táplálkozik ezekből a mások számára született gondolatokból a nemzet, az állam a haza.

A munkásság, a dolgozni tudás tehát az a legmodernebb gazdasági tényező, az a nemzeti erőforrás, amely a romlásnak indult társadalmat még megmentheti. Hiába a szédületes tudományos eredmények és az általános népműveltség, ha a nyomán fakadt igényeket kielégíteni nem vagyunk képesek. Hiába a liberalismus szabadsága, ha dolgozni, igazán, nagyon dolgozni nem szeretünk és nem lévén rá nevelve és hozzászoktatva, nem tudunk. Hiába a fizetésemelés, ha kevés és gépies munkát óhajtva, a szabad és egyéni munkától irtózva, de azért nagy igényekkel megverve a hivatalnoki pályára lépünk. Hiába a secularisatio és földfelosztás, ha birtokainkat kellőképpen megmunkálni és kihasználni restek és képtelenek vagyunk. És minek a tőke és javadalom az élehetetlenek kezében, akik ezt forgatni, gyümölcsöztetni félnek.

Mindezek után belátható, hogy nem annyira a statusrendezésben, nem a subventiókban, nem a politikai intézményeknek és nem a tudományos felfogásoknak és pártelveknek megváltoztatásában kell a reformokat végrehajtani, hanem mindezek mozgatójában, az emberekben. A társadalom tagjainak szívében, gondolkozásában, hajlamaiban, természetében

van a baj. Ott kell gyógyítani. Más természetet, modern jellemet kell nevelnünk.

Más társadalmak tudatlanul, sajátos természeti körülményeik, esetleg történelmi hagyományaik hatása alatt lettek-modern gondolkozású és modernül dolgozó társadalmakká, de amint a XIX. század húszas éveinek nagy magyar reformmozgalma megmutatta, kedvező természeti kényszer nélkül, történelmi hagyományok ellenére, pusztán belátás útján, boldogabb idegen társadalmak példáján indulva, tudatos munkával is felemelkedhetik valamely társadalom korának színvonalára. Az ilyen tudatos fölemelkedésnek legfontosabb eszköze a nemzeti nevelés.

A nevelést itt nemcsak az iskolára korlátozzuk. Arra a nevelésre gondolunk most, amelylyel nagy próféták és lángeszű államférfiak nagy történelmi alakok (Carlyle hősei) jobbá és erősebbé tették a népüket, arra a nevelésre is gondolunk, amely a bölcsönél kezdődik és a szülők életfogásának legészrevehetetlenebb, de legintenzívebb hatásától kezdve egészen az egyetemi tanárok lelkes előadásaiig számtalan componenssel formálja meg az ifjú lelkeket. Arra a nevelésre is gondolunk, amit a cél tudatosan működő sajtó az egész nagy olvasóközönségre napról-napra gyakorol. A fenyegetett társadalom minden becsületes tényezőjének össze kell fognia a társadalom védelmében. Ennek az általános nevelésnek szem előtt kell tartania, hogy nem a keret a legfontosabb, hanem a tartalom. Az embernek, egyesnek és tömegeknek a kvalitásai. Nem mesterséges, kívülről jövő sakkhúzások kellenek ide, nem új intézmények megtöltése és elrontása rossz és régi emberanyaggal, hanem inkább megfordítva, az emberanyag átalakítása szükséges, tudatos és minden térre kiterjedő, egyéneket és családokat, iskolákat és a fórumok megtisztító általános munkával.

Nevelő munkánknak azt a meggyőződést kell hangoztatnia, hogy minden társadalmi formánál minden aranybánya nál és minden kimeríthetetlen földgázforrásnál ezerszer többet ér a polgár élelmessége, energiája, becsületessége és munkája.

Ha valóban így az az, hogy az önzés a társadalmak megbontója, ha igaz, hogy az önzést a létérdekért vívott harc fejleszt ki, ha igaz, hogy a létért való küzdelmet az igények

és jövedelem aránytalansága okozza és legvégül, ha igaz, hogy a jövedelem a jövedelmet hozó emberi energiával egyenes arányban áll: akkor igaznak kell lennie annak a meggyőződésünknek is, hogy ha csak egy hónapig is mindenki igazán, becsülettel és úgy dolgoznék ebben az országban, mint ahogy Isten neki tudnia adta, akkor ez az ország minden bajától megszabadulna.

A társadalmi destructio ellen irányuló munkánk csak abban az esetben válhat eredményessé, ha társadalmunk minden tagja abban a szilárd hitben dolgozik, hogy a munka, melyet ő maga haladásáért, családja fentartásáért, nemzete életéért, sok millió polgártársa boldogulásáért végez, hogy ez a munka ad a XX. században egyedül tekintélyt, a jól végzett munka nyújt nemcsak megélhetést is és csak az teszi érdemessé, emberhez méltóvá az életet.

A nemzet nevelésének hatása alatt közmeggyőződésé kell válni, hogy más emberek és más életfelfogás és más erkölcsök, más tudás és más világ kell ide; fanatikusok, a mi társadalmunk boldogulásának fanatikusai, összeesküvők, a férfiasság, komoly munka összeesküvői, ennek a földnek, ennek a történetnek és ennek a népnek szerelmesei, a jövő szeretői, a reménytől mámorosak kellene ide. Hogy okos emberek kellene ide. Közmeggyőződésé kell válni továbbá annak is, hogy ez a szeretet, ez a lelkesedés, ez az okosság mindössze csak a kor értékének felismerésében és ennek az értéknek teljes odaadással, egyesült erővel való kifejtésében áll. Ez az érték pedig a XX. század legaktuálisabb, legkorszerűbb értéke: a *productív munka*. Ebből ered a jövedelemnek és az egészséges igényeknek egyensúlya, ebből az egyensúlyból emelkedik ki a független férfiú és polgári erkölcs, a kemény és komoly jellem, az őszintén vallásos érzés, az embert szerető és a hazáért áldozó önzetlenség, amelyek minden társadalmi forma erős oszlopai és minden destructio-nak egyedül hathatós ellenszerei.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Közgazdaság.

Magángazdaságtan.

(*M. Weyermann, H. Schönitz. Grundlegung und Systematik einer wissenschaftlichen Privatwirtschaftslehre. Karlsruhe: G. Braun 1912.*)

Nem vak véletlen, hanem jellemző napjaink tudományos rendszerbeli törekvéseire, hogy egy időben foglalkoznak a társadalomgazdaságtan nagy körébe tartozó tudomány complexumnak a magán- és a világgazdaságtan irányában való kiépítésével. Az említett Weyerman Schönitz-féle könyvvel egyidejűleg látott ugyanis napvilágot BERNHARD HARMS jeles munkája: *Volkswirtschaft und Weltwirtschaft* (Jena: Fischer) és egy inkább gyakorlati mint elméleti könyv: SIGMUND SCHILDER: *Entwicklungstendenzen der Weltwirtschaft* cz. könyve (Berlin: Siemenroth). E helyen azonban csak az elsőhelyen említettel szándékozunk foglalkozni.

A társszerzők, kiknek neve eddig még a nagy tudományos nyilvánosság előtt alig ösmeretes történelmi bevezetés után összevetik a kereskedelmi tudományok és a magángazdaságtan fogalmát; majd pedig áttérnek a magángazdaságtan szembeállítására (a kettőről mint társadalmi ökonómiáról szólván). Hangsúlyozzák, hogy a gazdasági élet szemlélete két látószögről történhetik, egyfelől a magángazdaságoknak egymásközött való és az így keletkező társadalmi jelenségek és kérdések (az emberi társadalom gazdasága) összekapcsolásával, másfelől az egyes gazdaság érdekszempontjából. Ez az utóbbi szemléletmód volna a magán gazdaságtudomány szemléleti módja.

A szerzők azt a felfogást képviselik, hogy az újonnan kiépítendő magángazdaságtan a társadalmi gazdaságtannak új szempontokat fog megnyitni tudni; mert csak ha tudjuk,

mi az egyes üzem, akkor foghatjuk fel, hogy mi lehet a társadalmi csoportnak. Úgy vélik, hogy az egyes üzem pontos ismeretével a társadalomgazdaságtani megismerés lényegesen kibővíthető és azt kívánják, hogy az egyes gazdasági alanyok előbb a gazdálkodó, majd pedig a társadalmi ökönomia szemüvegén át szemléltessenek. Hogy ez azután lehetséges-e, más kérdés

A gazdasági élet két alapja, a jogrend és természet mellé, a szerzők fontos tényezőnek a magángazdasági tevékenységet akarják odaállítani. Miután pedig a jogrendnek és természetnek meg van a maga elismert disciplinája a magángazdaságtannak is ki kell tudományosan építtetnie, mindenestre azonban mint a társadalmi gazdaságtan részdisciplinájának. Ezt nem okolják meg kellőképpen. Munkájuk első részének végén a szerzők a magángazdaságtant így határozzák meg. »Magángazdaságtan a társadalmi gazdaságtannak (nemzetgazdaságtannak) ama rész disciplinája, amelynek tárgya, a magán, önmagukért gondoskodó, gazdasági alanyok bizonyos nyereséget célzó tevékenysége és amely, ellentétben a szorosabb értelemben vett társadalomgazdaságtani szemlélettel ezt a tevékenységet ezen magángazdaságok érdekeinek szempontjából, egyes típusaik szerint elkülönítve szemléli.

A munka egy másik része a magángazdaságtan systematikáját tárgyalja, végül pedig főiskolai paedagógiai megjegyzéseket ad. Figyelemreméltó a magángazdaságtan alapvetése. Ez a következő osztályozást nyújtja azoknak, akik a magángazdaságtant előadni szándékoznak: 1. általános magángazdaságtan mint alapvetés. 2. a kereskedelem általános gazdaságtana, 3. az ipari termelés, 4. a közlekedési vállalatok, 5. a mezőgazdaság általános magángazdaságtana.

Joggal mutathattak rá a szerzők ama körülményre, hogy a magángazdasági factort, bár mai gazdaságunkban a fő motorikus erő, nem mindig méltányolják teljesen és hogy ezt a motort ezideig a nemzetgazdaságtan sem fogta fel teljesen, azaz csak sikerével és sikertelenségével foglalkozott. Ezzel szemben kellene, hogy a magángazdaságtan az összes motívumokat, törekvéseket, áramlatokat kifejtse, amelyek ezt a sikert vagy sikertelenséget előidézték. Figyelmet érdemel az a vélemény is, hogy a magángazdának nem kell magának átélnie az egyes tények ezreit, hanem mindennek előtt úgynevezett kereskedelmi vagy ipari érzékkel kell bírnia, amely képesíti a mindenkori helyzet helyes felfogására.

A magángazdaságtan kiépítésének jogosultságát és szükségességét a szerzők úgy bizonyítják, hogy kiemelik azokat az új teljesítményeket, amelyeket a magángazdaságtantól várnak. Ezek, minden nem közvetlen fontosságúnak elhagyásával, a következők:

1. Megállapítása a társadalmi jelenségek ama részének, amely a magángazdasági tevékenység számlájára esik, amiből a magángazdaság jelentősége az egyes esetekben, azonban a tevékenységnek az összességre való legkülönbözőbb következményei is láthatók.

2. A magántevékenység ismerete a közgazdasági szemlélet számára új problémákat tűzhet.

3. A gazdálkodó emberek sok ideális típusának felállítása az eddigelé oly gyakran használt homo oeconomicus helyett. Mert másképpen gazdálkodik a nagyiparos, másképp a kereskedő, másképp a kis magánbankár mint a nagy bank, a paraszt mint a szatócs stb. Az ily gazdasági típusok felállítása a nemzetgazdasági szemlélet a gazdaságpolitikus, a törvényhozó és rendelkező államhatalom szempontjából bizonyosan nagy jelentőséggel lesz. Maguknak az érdekelteknek előnyére fog válni, hogy lényegüket jobban ismerik, amikor törvényt szabnak rájuk.

Feltűnő ezen állítólag új tevékenységek felsorolása körül az a körülmény, hogy a szerzők igyekeznek előnyöket megállapítani, amelyek a nemzetgazdaságra a politikusra, az az államra a magángazdaságtanból háromlanának és emellett az imént említett érdekeltekről megfelelnek. Ha rá is mutatnak arra, hogy:

4. a magángazdaságtan bővebb látókört biztosít a vállalkozónak, az érdekeltekre háromolható hasznok nagyon vékonyak. Az egyes vállalkozónak tárgyilagos tájékoztatása az egész magángazdasági terület felől, minden összefüggés megismerése és ezzel saját költséges tapasztalatok megtakarításának, a saját üzemben való javítások tökéletesítéseknél lehetősége magángazdasági új alkotások elérésére, végül a vállalkozó erősítése gazdasági érdekei körül folytatott harczában – nem meg annyi előnye-e a rendszeres magángazdaságtannak, amelyeket WEYERMANN és SCHÖNITZ némely bírálója ¹⁾ többre tart, mint egyéb állítólagos újításait.

PRION kifogásolja, hogy az »új« Privatwirtschaftslehre teljesen alája rendeltetik a nemzetgazdaságtannak és attól függővé tételik. A szerzők ugyanis azt mondják, hogy a magángazdaságtan soha sem lehet önálló tudomány, hanem a nemzetgazdaságtan részdisciplinája. Határozottan helyteleníti PÍROK ezt a felfogást, hogy a specifikusan magángazdasági szemlélet számára csak az lehet elég érdekes, aminek társadalomgazdasági értéke van. így például úgy vélik a szerzők, hogy a kartellek érdekekkel bírnak magángazdaságilag, de nem a régi ruhákkal való kereskedelem. Ez az ócskaruha példa nem helyesen van megválasztva, mert az ócskaruhakereskedelem társadalom-

¹⁾ Így PRION a Deutsche Wirtschaftszeitung 1912. évf. 210. 1.

gazdaságilag igen értékes vizsgálati objectum. De ettől el is tekintve, miről lehet vajjon tudni eleve, hogy szociálökonomikus értékű probléma-e vagy nem.

Mert, ha csak az vizsgálják, aminek socialökonomikus értéke van, akkor hamarosan visszatérnek az emberek a nemzetgazdaságtan mai állapotához, amelyben csak akkor nyulunk magángazdasági tárgyakhoz, ha erre az éppen szóbanforgó probléma megismeréséhez szükség van. A szerzőktől követelt rendszeres és tudatosan magángazdasági kutatás csak akkor lehetséges, ha a fentemlített egyoldalú álláspont (a társadalomgazdasági érték követelése) elejtetik. Ha kielégítő eredményeket akarunk elérni, akkor magángazdaságilag fontos vagy értékes tárgyakkól kell kiindulni.

Azt is tisztázni óhajtják a szerzők, hogy minő tudomány jellege van a magángazdaságtannak. A szerzők megkülönböztetik 1. a technikát, azaz egy bizonyos cél elérésére való utasítást. Ez a technika tudományosan adható elő, ugyanakkor – és ez fontos – ha rendszeresen, teljesen és logikusan van felépítve. Valamely materia eme tudományos kezelése mellett megkülönböztetik a szerzők, 2. a tudományt mint olyant, amely azzal van adva, hogy a cél kiküszöböltetik és a dolgok megismerése öncéliből történik. Tudomány: a bonyolult helyébe az egyszerűt tenni, vagy (SCHMOLLER szerint) a jelenségeket helyesen megfigyelni, megmagyarázni. Ezt a határt technika és tudomány között az elméletben élesen meg lehet vonni, ehhez kétség nem fér. Gyakorlatban az elválasztás nehezebb. Mert ha pld. azt mondjuk: a finanszírozás részvénykibocsátás vagy kötelezvény kiadás révén lehetséges; előnyei, hátrányai, alkalmazásai, következményei ezek és ezek ... ez tudomány. Ha azonban azt mondjuk: ha finanszírozni akarsz, részvényeket kell kiadnod, kötelezvényeket is bocsássatok ki stb.; ha 6 százalékot akarsz keresni 3 helyett, ezt vagy amazt tedd, ez technika. Ez nem egészen megbízható megkülönböztetés. Azt mondják továbbá a szerzők, hogy a magángazdaságtan akkor válik technikává, ha a jövedelmezőséget, a rentabilitást tűzzük célunk. Ez könnyen félreértésekre vezethet. A rentabilitás vagy nyereségre való törekvés minden keresetre irányuló gazdaság jellemzője. Nevetséges volna azt a magángazdálkodástól megtagadni. Miután azonban a rentabilitás a magángazdaság lényeges jellemzője – a szerzők még definitiójukba is felveszik – még sem más mint tények megállapítása, ha a magángazdaságtan azt tanítja, hogy a magángazdaságok nyereségre törekszenek. Ez azonban a szerzők nézete szerint tudomány. Megfigyeltetik és magyarázatot nyer, hogy nyereségre tétetik szer, tehát tudomány. Nehezen érthető, hogy a tudás valamely tere azért ne legyen vagy ne lehessen tudomány, mert a meg-

figyelendő orgánumok nyereszkedni akarnak. A rentabilitásnak mint olyannak semmi köze a tudományjelleghez, azért mégis fennmarad a különbség a tudomány és a technika között: a jelen esetben egyfelől megismerés mint öncél és ezzel az ítéletek általános érvénye, másfelől technika, utasítás amiként való csinálásra. A4essze vezetne ehelyen, ha azt is ismertetőnk, hogy miképpen öhajtják a szerzők a magángazdaságot a szakfőiskolákon taníttatni.

BERNHARD HARMS fentebb idézett munkájában foglalkozván a WEYERMANN és SCHÖNITZ-féle munkával, megállapítja, hogy ennek alapgondolata nem új, hanem megtalálható már RAU-nál (Über die Kameralwissenschaft, 1825.) Szemükre veti, hogy RAU-t nem ismerik eredetiben, hanem csak harmadkézből idézik. Ez igazságtalanság és ily igaztalanul rá lehetne olvasni HARMS-ra, hogy Weltwirtschaftja sem az övé. Már pedig HARMS Weltwirtschaft ja éppúgy a mai kor szüleménye, mint WEYERMANN-SGHÖNITZ-ék Privatwirtschaftja, ha a régi kameralisták valamelyike teszen is ilyenféle megkülönböztetést munkájában.

Tagadhatatlan, hogy WEYERMANN-SCHÖNITZ-féle munkának van egynémely rendszerbeli hibája, amelyek azonban könnyen ki lesznek küszöbölhetők.

Jogtudomány.

Büntetőjogi dolgozatok.

(Büntetőjogi dolgozatok *Wlassics Gyula* születése hatvanadik évfordulójának ünnepére. Szerkesztette a Nemzetközi büntetőjogi egyesület magyar csoportja. Budapest, 1912. Franklin-társulat kiadása.)

Egy ritka szép alkalom, közéletünk és egyszersmind büntetőjogi irodalmunk egyik kimagasló alakjának ünneplése büntetőjogi íróink legkiválóbbjait olyan irodalmi mű létesítésére egyesítette, mely magas színvonalával és gazdag tartalmával nemcsak az ünnep fényének emeléséhez járult hozzá, de büntetőjogi irodalmunkat is néhány számottevő dolgozattal gazdagította. A kötet kereteibe ugyan kimerítő monographiák nem fértek bele, de a büntetőjogtudomány mai stádiumában

annyira gazdag a megoldandó problémákban, hogy a rövidre szabott dolgozatok már sokoldalúságuknál fogva is számot tarthatnak a jogtudomány és az azokkal szorosabb vagy kevésbé szoros összefüggésben álló tanulmányok művelőinek érdeklődésére.

A Nemzetközi büntetőjogi egyesület magyar csoportja, mely fennállása rövid időtartamának ellenére is jelentékenyen kivette részét az utolsó évek büntetőjogi életéből, szép emléket állított tiszteletbeli elnökének, midőn büntetőjogi irodalmunknak úgy idősebb, mint ifjabb és legifjabb nemzedékét a kötet tartalmát tevő dolgozatok megírására összegyűjtötte.

Ritka tudományszak, melynek oly sok irányban kellene érdeklődését lekötni, melynek évtizedek óta tartó súlyos válságban vergődve, nehezebb volna az előrejutás a haladás útján, mint a büntetőjogtudománynak. Ennek a sokoldalúságnak és egyszersemind ennek a nehéz küzdelemnek hű tükre az előttünk fekvő kötet, amiről csak némi bepillantás annak tartalmába könnyen tehet tanúságot.

A büntetőjog természettudományi vonatkozásaival két jeles elmeorvosunknak egy-egy értekezése foglalkozik. Egyik MORAVCSIK ERNŐ EMIL tanárnak »A degeneráltság szerepe a bűncselekmények aetiológiájában« című dolgozata, a másik NÉMETH ÖDÖN tanaré az elmebetegek confabulatiójáról.

Nagy háttere különösen MORAVCSIK dolgozatának van. A lombrosianus tanok még hosszú ideig fogják foglalkoztatni a büntetőjogászokat, az elmeorvosokat, az anthropologusokat s a sociologusokat egyaránt.

A LOMBROSO óta hangoztatott büntetési stigmákról, melyek a degeneratio jelei után itélendők meg, MORAVCSIK-nak az a felfogása, hogy azok nemcsak a büntetéseknél található fel, ellenben a statisztikai adatok tanúsága szerint a büntetéseknél jóval nagyobb százalékánál észlelhetők ilyen stigmák, mint a nem büntetéseknél. A stigmáknak a büntettségre hajlandósággal bíró egyének típusával való összefüggése tehát elvitathatatlan, de maga a degeneráltság még nem vezet föltétlenül büntettek elkövetésére, mert ennek a külső körülményekben rejlő föltételei is vannak. Részletesen ismerteti a büntetési lélek jellemvonásait, melyek közül különösen kiemeli a kényszerképzetek és kényszcselekedetek gyakoriságát. Tapaszalatokban gazdag törvényszéki orvosi működéséből való a dolgozatban felhozott számos érdekes eset.

Rokon tárgyú NÉMETH ÖDÖN dolgozata, mely a beteg léleknek egy másik kóros jelenségével: át nem élt és meg nem történt eseményeknek való gyanánt elképzelésével foglalkozik. Rámutat arra, hogy e jelenségnek mekkora jelentősége van a tanúvallomások mérlegelésénél.

A büntetőjog nagy reformeszméinek körébe vág FRIEDMANN ERNŐ értekezése a büntetés átalakulásáról. »Büntetés« és »biztonsági rendszabály« két különböző büntetőjogi felfogás jelszavai. A büntetés fogalma átalakult ugyan, de a biztonsági rendszabály sohasem fogja teljesen elfoglalni a büntetések helyét. A büntetéseknek s a biztonsági rendszabályoknak egymás mellett kell létezni, bár a kettőnek egyesített rendszerbe foglalása elméletileg nem indokolható. De a büntetés fogalma a társadalmi védekezés befoglalásáig nem tágítható, viszont a biztonsági rendszabály fogalma sem szűkíthető úgy, hogy abban a megtorlás fogalma bent legyen.

FINKEY FERENCZNEK az északamerikai reformátorok tanulságairól irt dolgozata is e körbe vág. Szerzőnek alkalmá volt amerikai tanulmány útján az Egyesült Államoknak a legmodernebb poenologiai elvek szerint berendezett letartóztatási intézeteit a helyszínén megismerni. Nem is letartóztatási intézetek a reformatoryk a szó európai értelmében, mert hivatásuk nem a büntetés, melynél mi európaiak a megtorlasi eszmét még mindig nem tudjuk nélkülözni, hanem az, amit elnevezésük legjobban juttat kifejezésre: a büntettes megreformálása, átalakítása. Persze a rideg valóság: a züllött existenciák megjavítására fordított rengeteg fáradság és költség sikertelensége sokat kiábrándít abból a hitből, hogy az amerikaiaknak a régi büntetési elvekkel szakító rendszer szerint alkotott nagyszabású intézetei képesek volnának hivatásukat betölteni. FINKEY azonban azokat a józan elveket, melyekre a reformatoryknak inkább nevelési, mint büntetési rendszere alapítva van, alkalmasnak találja arra, hogy tökéletesítve, a jövő büntetési rendszer eszközei legyenek és azokat hazai intézményeink közé is átültsük. A testi nevelés (tornázás), az akarat fejlesztése és a szellemi élet művelése azok az eszközök, melyekkel a reformatory-rendszer céljainak elérését munkálja.

Mint erre FINKEY is rámutat, hazánk a fiatalkorúak külön büntetőjogának megalkotásával, kivált a külön letartóztatási, javító-nevelőintézetek feltalálásával rálépett arra az útra, amelynek folytatása a javítási rendszernek a felnőtt büntettekkel szemben való alkalmazása.

A fiatalkorúak büntetőjoga a reformeszméknek az a másik területe, ahonnan a kötetnek két értekezése tárgyát meríti.

LENGYEL AURÉL nagyszabású programot fejt ki, arra nézve, hogy a fiatalkorúakat miként lehetne a züllés veszélyétől megmenteni. Kiindulva abból, hogy bár vannak socialpolitikai törvényeink, melyek az ifjúkornak züllésének megakadályozására alkalmasak volnának, ezeket adminisztrációnk nem ültette át az életbe, felsorolja azokat az adatokat,

melyekből elmaradottságunk e téren kitűnik, többek között az iskolakötelezettség nem kellő ellenőrzését, a csecsemő halandóság kelleténél nagyobb voltát, a serdületlen komáknak gyári alkalmaztatását. Mindenekelőtt tehát ipartörvényünk, cselérendtartásunk, munkásügyi és közegészségügyi törvényeink reformálandók. Ez az előfeltétele a büntetőjogi reformoknak. A büntetőbíróknak meg kell védeni a gyermeket saját szüleinek kegyetlenségétől és kapzsiságától, valamint az alkohol és a nemi ingerek csábításával szemben. Igen lényeges a fiatakorúak ügyében követendő eljárás újjáalkotása. Az eljárás kizárólag a bíróságokra bízandó. Az ügyek elbírálására csekélyebb ügyekben egyes bíróknak, súlyosabbakban törvényszéki tanácsnak kellene eljárni, melyek közül a választás az ügyészt illetné, ki ekképp az ügy első bírója volna. Az ügyészt a legalitás elve nem kötné, csekélyebb jelentőségű ügyekben az ugyanis az eljárást mellőzhetné. A védelem kötelezővé teendő s a nyilvánosság kizárandó. A fiatakorúak bírósága ideiglenes gyámhatósági hatáskörrel is felruházandó.

A fiatakorúak elleni eljárás reformjával foglalkozik SZÁSZY BÉLA is, ki a fiatakorúakat első sorban a fiatakorúak külön bírójához utalná, ki az enyhébb eseteket maga bírálná el, a súlyosabbakban ellenben az ügyet a rendes bírósághoz tenné át.

Nagy jelentőségű kérdés a csavargás szabályozása is, amelylyel PEKÁRY FERENGZ foglalkozik. Propositioniból kiemelendő, hogy a munkaképes csavargókat letartóztatásuk alatt munkára szorítaná (szemben a mai szabálylyal, mely a tolonczházban a munkáltatást tiltja, a közveszélyes csavargók részére dologházak felállítását hozza javaslatba s a biztonsági rendszabályok kiépítésére helyez súlyt.

Igen emelik a kötet értékét a benne foglalt büntetőjogdogmatikai értekezések, valamint a bűnvádi eljárás körébe tartozók is. Kivált a dogmatika, mely a német jogi irodalomban túlteng, nálunk viszont nem sok művelőt mutathat fel. E helyen csak azok a dogmatikai értekezletek tarthatnak számot az érdeklődésre, melyek a büntetőjog általános fejlődési irányait jelzik. Anélkül tehát, hogy a többi értekezés érdemét kicsinyíteni akarnók, itt csak említünk: ANGYAL PÁLNAK a felbujtás kísérletének poenalisatiójáról szóló dolgozatát, mint subjecti irányzat térfoglalásának symptomáját és DEGRE LAJOS-ét. Utóbbi a büntetőjognak mindinkább erősen megnyilvánuló törekvés mellett foglal állást, melynek célja az, hogy a büntetendőség tudatának hiánya a büntethetőséget kizárja.

A bűnvádi eljárás körébe vágó dolgozatok közül BAUMGARTEN IZIDOR a tény- és jogkérdéssel foglalkozik, kimutatva, mint hódítja el – és pedig, ellentétben a régi iránnyal, helyesen – legfelsőbb bíróságunk, a ténykérdés területét a

jogkérdés javára, miáltal az alsóbíróági ítéletek felülvizsgálhatóságát mindjobban biztosítja. DEGRE MIKLÓS, az esküdszéki intézmény lelkes hive és ismerője, a bírói collegiumnak egyrészt az elnökkel, másrészt az esküdtekkal szemben való elkülönített hatásköréről értekezik.

Az esküdszék körébe vág SCHÄCHTER MIKSA dolgozata is az orvosszakértői véleményekről és VAMBÉRY RUSZTEMÉ a beismerésről az angol bűnperben.

Ha még megemlítjük EDVY ILLÉS KÁROLYNAK WCLASSICS és CSEMEGI vonatkozásairól írt cikkét, úgy be is fejezhetjük az értékes kötetnek a jelen szemle céljaihoz és köréhez mért ismertetését.

Heller Erik.

Társadalmi politika.

Nemzetközi tanácskozás a folytonos üzemek munkaidejéről.

A Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesület Luganoban tartott VI. nagygyűlése kimondta, hogy a folytonos tüzeléssel összekötött vállalatokban a legtöbb helyen még alkalmazott 12 órás munkanapot, mely a munkások egészségét aláássa, kívánatos volna kiküszöbölni, kiváltképp pedig meg kell szüntetni a 18, 24 és 36 órás munkaszakokat, melyek a munkásoknak észszerűtlen munkába-állításából keletkeznek. A nagygyűlés akkor megbízta a Nemzetközi Egyesület elnökségét, hogy idejekorán hívjon össze egy, a nemzeti osztályok által szolgáltatott adatokkal és egyéb felvilágosításokkal kellően ellátandó külön bizottságot, melynek feladata a folytonos üzemekben alkalmazandó célszerűbb munkaszakaszok iránt javaslatot tenni. Egyúttal azon módok kutatása is feladatává tétetett e bizottságnak, hogy lehetséges-e a felnőtt munkások éjjeli munkájának megtiltása, vagy korlátozása legalább ott, ahol a szakadatlan termelést a műszaki tekintetek nem kívánják. És végül adjon véleményt az iránt is, hogy e kérdések nemzetközi szabályozása szükséges-e? Az említett határozat értelmében e bizottságba minden nemzeti sectionak joga volt két tagot kiküldeni és a kormányok is felhívást nyertek arra, hogy ezen szakbizottságban képviseltethessék magukat. Ezen

felhívás folytán a magyar kormányt alulírott képviselte; a Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesülete részéről sajnos, senki sem vett részt a bizottságban.

A bizottságban tárgyalt kérdésnek a munkások jólétére vonatkozólag nagy a fontossága. így magában Angolországban a gyárak és műhelyek főfelügyelőségének 1907. évi, e tekintetben a legújabb jelentése szerint 148.384 egyén van a vas- és aczélipar és 34.447, az üvegipar folyton üzemben levő vállalatainál, illetve azok éjjel-nappal dolgozó részeiben alkalmazva. Ha ehhez hozzá gondoljuk a vegyészeti gyárakban foglalkozó, de szám szerint ki nem mutatott, csak felbecsült munkásokat, akkor az ilyen munkát végzők száma ott meghaladja a harmadfél-százézetet. Ezek legnagyobb részt felnőtt munkásokat, de néhány gyermek mellett egyedül a vas- és aczéliparban 13.676 oly fiatal munkás is létezett, akik életévei a 16 és 18 között mozognak.

Magában a szoros értelemben vett vasiparban hétfő reggeltől szombat délutánig, tehát hat nap és öt éjjel tart a munka szünet nélkül. Itt a tüzelést a hét végén megszüntetik. A tűz gerjesztése lassú és költséges, azért nem eszközölhető mindennap. Az éjjeli munka a »meleg folyamatokban (hat processes) mindenütt szokásos. Az 1901. évi angol munkástörvény 54. szakasza megengedi a 14 éves fiuknak alkalmazását is, akik azután a kettős munkaszakaszoknál az egyik héten reggel 6 órától este hatig, a másik héten pedig este 6 órától reggel 6-ig vannak munkában. Különben a kettős vagy hármas munkaszakok előnyeit és hátrányait természetesen ők is érzik. De a hosszabb hét végi szünet általában szokásos és az sokszor péntek délután 6 órától hétfőn reggelig tart. Ez esetben még csak szombaton kell néhány óráig a gépek javításával foglalkozni. A fiatal munkások feladatai nagyon különfélék.

Az említett munkásokon több helyen úgy akarnak könnyebbíteni, hogy a hármas munkaszakaszokat hozták be. Darham, Cleveland, Cumberland és északi Lankashire csaknem minden idetartozó vállalatának munkásai naponként így nem 12, hanem csak 8 órát dolgoznak. Anglia más vidékein e munkások itt-ott 8, másutt többnyire 12 óráig vannak munkában. A kettős és hármas munkaszakaszok különböző módon váltakoznak. Hetenként a munkásokat változtatják, hogy bizonyos sorrendben minden munkás hozzájusson az éjjeli pihenéshez és a vasárnapi munkaszünethez. Az éjjel dolgozók leginkább gépészek és oly segédmunkások, akik tanult ipari munkások mellett dolgoznak. A gyermekek főleg a nagy olvasztók adagolásához szükséges mérésekre, de itt is csak igen kivételesen alkalmaztatnak éjjel.

Az önlemezsvártásban is túlnyomó a hármas munkaszak,

de kettős is van, habár csak kivételesen. Hasonlóképp az üvegyiparban is sok gyártási ág folytonos tüzeléssel van összekötve és pedig részint azért, mert különben a már megolvasztott anyag elromlanék, részint mivel az újrafütések a munkaidő nagy részét igénybe vennék. Mindez mellőzhetlenné teszi az éjjeli munkát. Nem minden ága ilyen az üvegyiparnak, de az éjjeli munkára múlhatatlanul alkalmazandók száma mégis nagy. Londonban az üvegyárakban tizenegy heti munkaszak van és pedig hat nappali és öt éjjeli. A munkaszakaszok tartama átlag $10\frac{1}{2}$ óra. Egyébiránt e részben az öblös, a hengerelt és a kristályüveg gyártásánál vidékenként egymástól némileg eltérő viszonyok állanak fenn. Vannak 12, de 6 órás munkanapok is, a munkaszakaszok száma többnyire nyolcz és tizennégy közt váltakozik.

Az Északamerikai Egyesült-Államokból ilyen tüzetes adatokhoz nem juthattam. Az ottani illetékes férfiú által a bizottság elé terjesztett felvilágosító munkálat főleg, sőt csaknem kizárólag annak feltüntetésére szorítkozik, hogy az Unióban még a vasárnapi munkaszünet sincs törvény által kellőleg szabályozva. Ennek folytán például a New-Yorkban 1,138.965-re tehető gyári ipari munkásokból mintegy 2.67%, vagyis 30.467 ember hetenként 60-nál jóval több órát dolgozott, ami, mert a normális munkanapot 10 órájával számítják, vasárnapi munkára is enged következtetni. Az ilyen munkások 65-119 óráig is foglalkoztak hetenként, ami az első esetben hat és félnapi, az utóbbiban pedig hét teljes napi munkát jelent, átlag napi 17 órával. Az így elcsigázott munkások a Conservegyárakban (Canning establishments) fordulnak elő. Az 1910. évi hivatalos adatok szerint New-York államban a munkásoknak 10.6%-a vasárnap is dolgozott. Közülök a legtöbb minden vasárnapon és a túlnyomó rész e napon épp oly sokáig dolgozik, mint hétköznapokon.

Több szövetséges államban, például Massachusettsben és Minnesotában meg van a törekvés a vasárnapi munkaszünet behozatalára. A gyarmatkorbeli vallásos vasárnapmegszentelés szokása lassanként kiment a gyakorlatból és most törvény e részben meg nem védi a munkásokat.

Azonban egyes nagy vállalatok a hétnapos heti munkaidőt önként hatnapossá változtatják át. Így pl. az Amerikai Táviró és Telefon Társaság, a legtöbb hírlapi vállalata a M. S. Steel Corporation és más nagy aczélgyári vállalatok, illetve trustok. Nemcsak egyes jobb belátással bíró socialpolitikusok, hanem a felebbviteli bíróságok is több ízben hangoztatták a vasárnapi munkaszünet törvényes szabályozásának szükséges voltát. A folytonos üzemekben való munkálkodásra nézve pedig az az eszme jutott felszínre, hogy az azokban mellőzhetetlen nehezebb munkát, tehát a vasárnapit

és az éjjelit, valamely belátásos hatóság engedélyezésének kellene alávetni. A Commissioner of Labor lenne az a közeg, aki természetszerűen járhatna el e tekintetben. Törvénynek kellene megállapítani azt, hogy melyek a folytonos üzemek.

E munkálatban csupán New-Yorkra nézve foglaltatnak a folytonos üzemekre vonatkozó adatok, de azok is nagyon hiányosak. Ez adatoknál sokkal érdekesebbek a következő tények. Massachussets állam törvényhozója már 1907-ben küldött ki egy nyomozó különbizottságot, mely megállapította, hogy ott 221.985 munkás, tizenhat iparág és hivatásban dolgozott vasárnap is.

Minnesotában 1910-ben 98.553 ily munkálta]ó találtatott. Az Unio munkaügyi hivatala szerint 1910-ben az aczélművek általa figyelembe vett 173.000 munkása közül 50.000 hét napon dolgozott hetenként. Az ugyanazon évi népszámlálás 301.350 munkást talált a nagyolvasztók, az aczél- és hengerművek, az ónhengerlők és a huzalgyárak szolgálatában. Az újabb időben a Törvényes Munkásvédelem Amerikai Egyesülete, az Amerika Munkásszövetség és a Keresztény Egyházak Szövetsége elkövetnek mindent, hogy a hiányzó munkásvédelmi törvények végre az Unio egész területén is létrejöjjenek. Egyes államokban e törekvéseknek már van is némi sikere. A legkiválóbb e tekintetben az, hogy egy csaknem már érvényre jutott szövetségi és 29 állami, továbbá több területi törvény a közvállalatokban foglalkoztatott munkások maximális munkaidejét nyolcz órában állapította meg. Sőt több állami törvényhozás – újabban a szövetségi is – kimondta azt is, hogy a közszállítások csak oly vállalatoknak adhatók, melyek ezt a munkaidőt alkalmazzák.

Sokkal megbízhatóbbak, szélesbörűek és teljesebbek azok az adatok, melyek Németországra vonatkoznak. E szerint szakemberek a folytonos üzemekben az egész Német-birodalom területén foglalkoztatott munkások létszámát közel 400.000-re becsülik. Ennek jóval több mint felét azok képezik, akik az u. n. nehéz vas- és érciparforgalomban dolgoznak. Igen gondosan összeállított adatokat csak a porosz és lotharingiai vasművekre vonatkozólag kaptam, de azok az egész idevágó német iparnak mintegy 95-97%-át képezik, tehát viszonyaik kellő felderítése az egész német ipar szóbanlevő vonatkozásait megismerteti. Itt 246.841 ilyen munkás érdekei jönnek szóba, akik közt az ón-, réz-, ólom- és ezüst, nickel-, arsenicum-, kobalt- és dárdánykohókban foglalkoztatottak is benn vannak már. A német osztály, t. i. a Socialis reform Német Egyesülete által kiadott füzet ez adatot igen behatóan és lelkiismeretesen részletezi. Egész a legújabb időig ennyi német munkásnak munkaviszonyai tekintetében teljes sötétség uralkodott.

Társadalompolitikai és munkásegysületek azonban ezt a sötétséget már nem kis részben felderítették. Azok nyomorúságai folytán kitűnt, hogy a nehéz munkát végzők állapotai sok tekintetben tarthatatlanok. Túlnyomóan 12, de nem egy esetben 13-14 óráig is dolgoznak testet-lelket emésztő munkakörben. A megvizsgált vállalatok mintegy 34%-ában munkamegszakítás nem is fordult elő. A munkások felváltása sem kielégítő. Most már a nehéz vasiparra nézve hivatalos adatok alapján lehet megállapítani, hogy e munkásoknak nem egészen egy százaléka (0.938) dolgozik 8 óráig, valamivel kevesebb (0.812%) 11-11³/₄ óráig, ellenben 98.044% 12 óráig, de több száz egy fél, sőt egész órával még tovább is.

Ez azonban magában véve, ha t. i. az ú. n. túlórákat, melyeket valamivel jobban fizetnek a rendes munkaidőnél, nem vesszük figyelembe, nem tünteti fel a munkások igénybevételét teljesen. Ilyen túlóra alatt is 217.393 munkás közül 92.673, tehát 42.6% dolgozott és pedig igen gyakran, mert az összes 20,023.865 ilyen külön órából átlag egy munkásra 216 esett. Itt megjegyzendő, hogy az esedékes, vagyis szabályszer munkában töltött vasárnapi munkaidő ezekbe a túlórákba nem számítottatott be. És figyelembe jön itt az is, hogy az ezen órák alatt való foglalkoztatás irányzata emelkedést mutat. A Németbirodalomban a vasárnapi munkaszünet törvényben van megállapítva, de annak ebbeli rendelkezései a nehéz vasiparban és a kohóknál csak részben vagy egyáltalán nem alkalmaztatnak, mert egy szövetségtanácsi rendelet azokra nézve különös intézkedéseket tartalmaz.

A német socialpolitikuskok mélyen fájlalják ez állapotokat, mert azt tapasztalják, hogy azok a legerősebb és legellentállóbb munkásokat is idő előtt elpusztítják. A roppant hőséget, a mérges gázokat és gőzöket, a veszedelmes por-képződést és a hőmérsék iszonyú változásait azok sem állják ki sokáig. Nemzetgazdasági szempontból is igen fontos volna tehát ezen üzemekben a munkaidőt megfelelőbben szabályozni.

Franciaországban szintén sok gyár van, ahol a folytonos üzemekben számos munkás foglalkozik. Itt is a nehéz vas-, az üveg- és a vegyészeti gyárakban a munkások két, kisebb részben három munkaszakban dolgoznak s vasárnap 12, 24 és 36 órai szünetet élveznek. De a nagy műmalmokban, a kenyérgyárakban, a keményítő-, olaj-és czukorgyárakban is előfordul a folytonos termelés. A munkaszakok besosztása nemcsak az egyes iparágakban, hanem a vállalatok egyes külön foglalkozásai körében is különféle módon történik. Az idevágó viszonyok körülbelül a németországiaknak felelnek meg. A közleményekből az érdekelt munkások létszámát nem lehetett kivenni, más munkákat pedig most hamarjában nem használhattam.

Az osztrák vas- és üvegyipar fejlettségénél fogva a felvetett kérdések Ausztriát is közelről érdeklik. A közölt adatok szerint a nehéz vas- és egyéb ércziparnak csaknem minden válfajában s az üveg- és a vegyészeti iparágakban is sok éjjel-nappal dolgozó vállalat létezik. A nehéz vasiparban a munkások 92%-a van érdekelve. A munkaidő kettős munkaszak mellett általában 12 óra. A munkaszakok különféleképp váltakoznak. A vasárnapi pihenésben a munkások egy-egy része olyformán részesül, mint Németországban. A panaszok a munkások részéről e miatt felhangzanak itt is, de azok a munkaadók és socialpolitikuskoknál kevésbé találhatnak visszhangra, mint amott.

Svédországban az 1905-1907. évek folyama alatt a munkaidő tartamára nézve igen beható kutatásokat folytattak, melyek eredményeit közzétették velünk. A folytonos üzemek munkaviszonyaira vonatkozólag kiemelem ez adatokból, hogy 144 kisebb-nagyobb vállalatban 43.157 munkás foglalkozott, ami az összes ipari vállalatoknak 5,8, illetve az ipari munkásoknak pedig 12,5%-át képezik. A legtöbb ilyen vállalat vasipari, azután papíryanagot előállító, bányászati, szesz- és élelmezésiek következtek. A váltakozás naponként szabály szerint itt is kétszer történik, tehát a munkaidő 12 óra. De a munkaszakok sorrendje hetenként váltakozik. Mintegy 4.000 munkás a kettős munkaszak mellett is főleg a bányákban kevesebbet, átlag 8 órát dolgozott. A hármás munkaszak 12.760 munkásnak, vagyis a váltakozó munkások 29,6%-ának válik javára. A 43 nagyobb svéd üvegyárban 5.297 munkást foglalkoztattak. Ezek közül csak 1.480 dolgozott nyolcz vagy kevesebb óráig, de a szabad órák beszámításával az ipari munkások nagyobb része mégis a kettős csoportváltás mellett dolgozott. A svédek reformtörekvéseiről közleményükből semmi sem volt kivehető és ők a nemzetközi szakértekezleten sem voltak tényleg képviselve, valamint a svájcziaiak sem.

Olaszország az újabb időben szép ipart és ennek keretén belül jelentékeny nehéz vasipart is fejlesztett. De miután a termelési tényezők tekintetében más iparos államoknál sokkal kedvezőtlenebb helyzetben van, ott, ahol lehet, a versenyképesség kedvéért azokat jobban kihasználják. Szénbányái nem lévén, főleg a vízierők értékesítésére és szénbevitelre van utalva. Munkaereje is drágább, miért azután azt lehetőleg kizsákmányolni igyekeznek, azért socialpolitikai tekintetben a haladott nyugati államoknál sokkal hátrább van. Ezt az olasz munkásvédelmi egyesület maga is beismeri. Itáliának ipari statisztikája nem lévén, csak a munkafelügyelők adataiból lehet megállapítani, hogy ott az éjjel-nappal működő vállalatokban mintegy 7.200 munkás dolgozik és pedig a vas- és általában az érczipar minden ágában, az üveg- és az agyag-

iparban együttvéve. E munkások egyfolytában átlag 12 óráig foglalkoznak és csupán kivételesen a munkaszakok váltásakor fordul elő 24 órás lekötöttség. Itt általában, amint később tüzetesen ki fogom fejteni, nincs nagy hajlandóság a kettős munkaszak helyett a hármasszak behozatalára.

Belgiumnak tudvalevőleg igen nagy vas- és üvegipara van, de hivatalos adatokat arra vonatkozólag elénk most nem terjesztettek. Azonban kétségtelen, hogy ott e tekintetben igen rossz viszonyok uralkodnak. Ez kitűnik abból a tényből is, hogy a belga sectionnak legkiválóbb képviselője a Londonban ülésezett külön bizottság elítélő nyilatkozatát igyekezett provokálni a 24 órás munkaszak ellen, mely ott hetenként többször is előfordul.

Hollandiában az odavaló sectio 1909-ben a szóban levő kérdések tárgyalása során igen alapos kutatást folytatott. Az általa megállapított adatok szerint Németalföld összes iparfelügyelői által ellenőrzött 35.855 iparvállalata közül 893-ban volt folytonos termelés. Ezek közt első helyen a tégláégető és az agyagipar, azután az élelmezési, majd a fadugaszt és szalmát feldolgozó ipar s a gázgyárak és a villamos művek szerepeltek. A többi itt figyelembe jövő iparág jelentéktelen. A hollandi gyárakban 365.263 munkás, ezek közül a folytonos üzemekben 67.218 dolgozik, de a folytonos munkáknál alkalmazottak száma csak 25.257 volt.

A munkaszabályozás az egymástól lényegesen eltérő eljárásoknak megfelelőleg nagyon különféle. Sok helyen, különösen a tűznél alkalmazott munkások helyzete igen súlyos. Mások a kettős s legkevesebben a hármasszak mellett dolgoznak. Hogy a munkások egy-egy csoportjának vasárnapi munkaszünetet biztosítsanak, majd azok másik csoportjának munkaidejét hosszabbítják meg, majd pedig kisegítőmunkásokat alkalmaznak. Nyolcz óráig legkevesebb gyárban foglalkoznak a munkások. Sokkal nagyobb azok száma, akik 12, még nagyobb azoké, akik koronként 18, s nem csekély azok száma sem (399), akik egyfolytában alkalomadtán 36 óráig is le vannak kötve a munkánál. Ez főleg téglagyárakban történik.

A többi iparágakban jobbak a viszonyok. Mindez a hollandi főiparfelügyelő mintaszerű munkálatában igen részletesen van kimutatva. Abból kiderül, hogy bármely munkaszak mellett a folytonos üzemekben csak 2.346 munkás, tehát az összes ilyen munkásoknak nem is 10%-a dolgozik. De sok gyárban a heti munkaidő jóval meghaladja a 60-66 órát s van elég, melyben a 90-100 órás foglalkoztatás is fordul elő. Finnországban csupán a papír- és faiparban bír a munkásoknak éjjel-nappal való foglalkoztatása jelentőséggel. Az említett iparágakban az 1910. évi gondosan gyűjtött adatok

szerint 9.571 munkás foglalkozott. A többi iparágakban alkalmazott ilyen munkások felvételei most vannak folyamatban.

Az említett munkások átlag 12 órás munkaszakokban dolgoznak, de ennél kisebb is fordul elő, mert a felváltás keresztülvitelénél néha 48, néha pedig 84 óráig kell hetenként dolgozni. A fűrészmalmokban kivételesen előfordul a 94-99 órás heti munkaidő is, ami napi 13.7-14 órai munkaidőt jelent a hét minden napján, tehát vasárnap is. Ezt a megérőltető munkáltatást a versenyviszonyokkal okolják meg. A három munkaszakasz időbeosztás kivételesen a vállalatoknak 1.3%-ában 1.8%-nyi munkás javára fordul elő. Ezt újabban három papírgyár a munkásokkal létrejött tarifaszereződés értelmében 2.600 munkásra nézve behozta. Ez országban, főleg a faipar körében, sok olyan éjjeli munka is fordul elő, mely nem tárgya a munkaszakokba való beosztásnak. Okaikat a természetes és műszaki követelmények s a rögtönösen emelkedett kereslet képezi.

A Törvényes Munkásvédelem Magyar Egyesülete részére a Koiss Géza ipari főfelügyelő által szolgáltatott legújabb adatok szerint a folytonos üzemű vállalatoknál több mint tízezer munkaszakaszos munkást foglalkoztatnak. Ugyancsak ő egy e tárgyról írt tanulmányában idézi, hogy az 1906. évi termelési statisztikai adatok szerint Magyarországon vaskohászattal 39 telep ugyanennyi nagy olvasztóval és 4.376 munkással foglalkozott. Azok közül tisztán kohó 25, tisztán finomító és hengermű 20, vegyes mű pedig 4 volt. Ez üzemekben a munkások általában két csoportban felváltva éjjel és nappal folytatták munkájukat. A kohóknál alkalmazottak vasárnap is dolgoztak, nevezetesen minden második vasárnap 24 órán át állanak munkában. A nagy olvasztóknál, hevítő testeknél a fűtők ugyan nem dolgoznak folyton, de mivel az üzem őket egy egész órára soha sem nélkülözheti, hosszabb szünetük a mondott idő alatt egyfolytában nincsen. Munkában mindazonáltal 9-10 óránál többet nem töltenek s étkezésre és pihenésre van idejük.

Egy másik hivatalos adatgyűjtés szerint, melyet részemre a ministerium felhívása folytán a budapesti ipari főfelügyelőség volt szíves eszközölni, Magyarországon az iparfelügyelet alatt álló folytonos tüzeléssel dolgozó 31 ipartelepen összesen 803 védett korú férfi és 159 védett korú nő – foglalkozott. E telepek legnagyobb részén, a munkaközi szünetek leszámításával, a foglalkoztatás ideje 10 óra volt. De vannak ennél rövidebb és hosszabb 6½ és 18, 24 órás munkaidők is. Hazánkban ez idő szerint 33 üvegyár van. Ezek közül palackgyártásra folytonos üzemű kádas kemenczével csak kettő van berendezve. Azoknál úgy a fűtők, mint az üvegfüvők munkája folytonos. Az ipartörvény értelmében a 12-14

éves munkások nappal csak 8 órát, a 14-16 évesek pedig a törvényben meghatározott szünetek beszámításával 10 óra hosszát foglalkoztathatók. De az üvegyárakban fiatal munkásokat éjjel is foglalkoztatnak, noha az eljáró iparfelügyelő ennek eltiltását évenként megismétli. Az üvegyárakban a munkaidő naponként változik. A szokásos munkakezdés hétfőn 2-3 óra reggel s ez a további napokon 1½-2 órával mindig későbbre tolódik, úgy hogy a hét végén a termelést már déltájt kezdik és éjfélkor végzik. A szerzett tapasztalatok szerint, amely üzemben fiatal munkásokat foglalkoztatnak, ott őket a teljes munkaidő alatt dolgoztatják, mert oly kisegítő munkát végeznek, mely az egész termelési folyamat alatt szükséges.

Mint versenyző államok itt első sorban Ausztria és Németország jönnek tekintetbe.

Ez a gondolat sugallta az említett lugánói nagygyűlési határozatot és az hozta létre ezt az enqueteszerű londoni nemzetközi tanácskozást is, melynek lefolyásáról és az ott felmerült eszmék harcáról a következőkben számolok be.

A nemzetközi bizottság első ülése június hó 11-én délelőtt 10 órakor a Winchester Houseban (21. St. James Square) tartatott és ott a beható, jól előkészített két napon át délelőtt és délután 8-8 óráig folytak. Az előző napon este – éjjelig – az angol sectió tartotta évi rendes közgyűlését Westminster régi városházán, a Caxton Hallban. A nemzetközi kiküldöttek oda is hivatalosak voltak. Az angol mértékadó körök és e részben irányító tényezők megragadták ezt az alkalmat, hogy nagybecsülésüket a Nemzetközi Törvényes Adunkásvédelmi Egyesület és annak nemes hivatása iránt a lehető legfeltűnőbb módon kifejezésre juttassák. Így például az angol királyi kormány mindjárt az első napon, még pedig magában az annyi világra szóló nagy politikai eszmék által megszentelt parlament épületében, a kormánynak egy parlamenti államtitkár által való képviseltetése mellett sok előkelő angol politikus és hölgyeik vendégül hívásával igen díszes estebédet adott a delegátusok tiszteletére. A hivatalos beszédekben itt is kifejezésre jutott az a gondolat, hogy e bizottságban magát az Egyesületet mely nagygyűléseivel tudvalevőleg Svájciból sohasem megy ki, akarták mély tisztelőkről biztosítani. A tanácskozás természetesen a nemzetközi bizottság megalakulásával kezdődött, mely elnökévé Sir Thomas Olivért választotta, ki az ólommérgezések tanulmányozása végett hazánkat is felkereste már és a magyar kiküldöttek iránt mindig különös figyelmet tanúsít. Ő azonban az elnökséget csupán névleg töltötte be, mert a tényleges elnöklés a norvég delegátusnak, Schlytter Tamásnak jutott.

Ki kell különösen emelnem magát az elnöklő Schlyttert,

de főleg az angol szakértőket, névszerint I. Hodge parlamenti tagot, a British Steel Smelters Amal. Society képviselőjét, P. Walls Aldermant, a National Federation of Blastfurnacemen kiküldöttéit. A tanácskozás folyamán az angol kiküldöttek R. Hunter, a Glass Bottle Makers Trade Protection Society szószólóját kivéve mind, valamint Crossfield A. H. parlamenti tag, az amerikai kiküldött, a német kiküldöttek legnagyobb része, a kormányképviselő kivételével, a francziák, a hollandiak, a belga kiküldött Mahaim E. liégei tanár s a finn, képviselő az emberiesebb, szabadelvűbb és haladó felfogás mellett törtek lándzsát. Ellenben az angol felszólaló, Hunter, a német kormány képviselője, az osztrákok s az olaszok a fontolva haladás híveinek bizonyultak. Én, mivel utasításom e részben nem volt, semleges álláspontot foglaltam el.

A kiküldöttek túlnyomó többsége tehát amellett nyilatkozott, hogy a folytonos üzemekben, ha nem is egyszerre, de lehetőleg rövid idő alatt a naponkénti háromszori munkaváltás hozassék be. Ezt szerintök nemcsak humánus korunk szelleme, hanem a nemzeti, a közgazdasági kézzelfogható érdekek, sőt termelési viszonyok is ezt kívánják. Lehetetlen érzéktelenül nézni, hogy 1,200.000 ember úgyse nyvedjen és roskadjon össze tovább is a nehéz munka súlya alatt, mint eddig. Nem közömbös dolog az emberek tömeges elsanyargatása a társadalomra nézve, de nem közömbös a munkaadókra nézve sem. Az elcsigázott munkás testi, értelmi és erkölcsi megcsappant ereje mellett több a baleset és több a megbetegedés. Csak Németországban egy milliárd márkára teszik évenként a socialpolitikai terheket. De arra is tekintettel kell lenni, hogy az elkeseredett, a kétségbeesett emberek száma ne szaporodjék. Hivatkozás történt a jénai Zeiss-féle gyárban szerzett előnyös tapasztalatokra. Különben több helyen ott, ahol a hármás csoportváltást behozták, egy bizonyos, nem is nagyon hosszú idő múlva, a munkaadók oly előnyeit észlelték, hogy ennek a rendszernek versenytársaik által való elfogadtatását nem is óhajtják.

Ezt nekünk Crossfield parlamenti tag írta és mondotta el. Nem tudom, hogy nem ez volt-e oka annak a legalább is furcsa esetnek, mely velünk London környékén megtörtént. A program szerint ugyanis az együttlét negyedik napján kellett volna a Moore & Nettle Ford-czég üveggyárát, ahol a nyolcz órai munka be van hozva, megtekintenünk. Egy iparfelügyelő valóban vezetett is bennünket a vasúton mintegy félórányira fekvő gyárba. De egész délelőttünk teljesen kárba veszett, mivel a gyár vezetői még a belügyi kormány telefoni közbelépése után sem voltak hajlandók bennünket bebocsátani. Az amerikai delegátus, Mr. John Andrew Fitsch hivatkozott arra, hogy az angol vas- és aczélgyárban a hár-

inas csoportbeosztás sok vállalatban már be van hozva anélkül hogy versenyképességüknek ártott volna. Amerikában is – szerinte – a 8 órával dolgozó papírgyárak termelnek legolcsóbban. Ott most már a szövetségi kormány is mellette foglal állást, amit – miként említtem – a közszállítóknak e részben kiszabott feltétel által is kinyilvánított. A munkaadók legnagyobb része azonban ma még Angliában is inkább a régi állapotok, mint az újítás mellett van. Főleg felvilágosodott egyesek, testületi elnökök és titkárok s politikai egyéniségek, de ezek azután egészen határozottan és lelkesen nyilatkoznak mellette.

Azonban még ezek is hangsúlyozzák, hogy sem az egyes vállalatoktól nagyobb számmal, sem az egyes országoktól nem várható az, hogy mint úttörők eleinte legalább jelentékeny áldozatokat hozzanak e reform érdekében. Pedig a jól felfogott közérdek és így a nemzetek összességének érdeke is követeli azt. Nem keresztülvihetetlen már most sem, mivel a vasgyártás terén irányadó három birodalomban, Angliában, az Északamerikai Egyesült-Államokban és Németországban folyton erősödő közvélemény észlelhető javára. Hanem persze ennek a három államnak nemzetközi egyezményt kellene kötni, melyhez azután lassanként az összes többi államok is hozzájárulnának.

Nincs olyan iparág, melyben az meghonosítható nem volna. A felváltás czélszerűbb elrendelése persze szükségessé tenné sok újabb munkás alkalmazását is. De ezt például Ausztriában, ahol a munkanélküliség ellen oly nagy küzdelmet kell folytatni, a nem közvetlenül érdekelt tényezők előnynek tekintik.

A német különféle szaktestületek igen illetékes és mérsékelt képviselői ezzel teljesen egyetértenek, de a nemzetközi egyezményt *conditio sine qua* nonnak jelentették ki. Hasonló nyilatkozatot tesznek a francziák is, akik szintén jelentékeny érdekeltséget képviseltek. A hollandiak és belgák véleménye ugyanaz. A finnek inkább általános okokból és a haladás szelleme által áthatva csatlakoztak ez irányzathoz, melynek az elnöklő norvég delegatus is erős meggyőződésű és fáradhatatlan apostola. Ő a haladásnak nemcsak erkölcsi és társadalmi, hanem anyagi hatalmas tényezőjét is látja abban. Nem is kiméit semmi fáradságot, hogy eszméinek tért hódítson. De a német kormány képviselője, dr. Leymann titkos kormánytanácsos már nem nyilvánosan, hanem magánbeszélgetés és felvilágosítást nyújtó felszólalásában erősen sejteté, hogy ez irányzattal szemben skeptikusan viselkedik. Ugyanezt tapasztaltam az osztrák és olasz *sectio* kiküldötteinél, sőt részben kormányképviselőinél is. Ezek a hármas munkaszak iránti lépéseket a nemzetközi megállapodás nél-

kül országaikban általában lehetetlenek, azt magát pedig nagyon valószínűtlennek tartják. Főleg a termelés drágításától és a megfelelően képzett munkások hiányától tartanak annak folytán. Ezt tüzetesen az osztrákok nem fejtették ki. Ellenben egy javaslatot tettek, melynek megokolása közben a nehézségekre csak általánosságban utaltak. Azután azt kívánták, hogy e szakbizottság a folytonos üzemekben a 12 óras maximális munkaidő mellett foglaltak állást. Ezt az erősen reformszellemű angolok és az amerikai kiküldött határozottan ellenezték, mivel a sok helyen már létező jobb állapotokkal szemben visszalépést láttak benne. A javaslat egyhangúlag el is vettetett. Egész világosan beszéltek az olaszok, akik közül a kormány képviselője, Montemartini János tanár és a munkaügyi hivatal igazgatója odanyilatkozott, hogy ő a haladó és emberiség felfogás megvalósításának elvben ugyan hive, de a hosszabb átmeneti időt feltétlenül szükségesnek tartja. Ellenben az olasz Sectio kiküldötte, Massarelli Ferencz mérnök, véleményének egész erkölcsi bátorságával kifejtette, hogy az olasz ipar érdekei ma még ezt a reformot nem bírnák el.

A hármas csoportbeosztás Olaszországban még sehol sincs behozva a folytonos üzemeknél és a munkásegészségi viszonyok ott még sem rosszabbak, mint más országokban a hasonló helyeken. Túlságosan hosszú munkaszakok, például 36 órák, ott nem léteznek, 24 órák is csak kivételesen, t. i. a felváltások során. A szokásos 10-12 óras munkaszakokat is szünetek szakítják meg. Túlzás tehát, hogy azok a munkásokat tömegesen tönkreteszik. A termelési költség máris magas; az további emelkedést nem tűr meg. Az éjjeli munkát sem lehet nélkülözni. Mindez Olaszországban magának a munkásosztálynak is nagy hátrányára szolgálna. Ezt a hollandi kiküldött annak a ténynek felemlítésével toldotta meg, hogy náluk meg, midőn a fiatal munkások éjjeli munkájának alkalmazása megtiltatott, mindenféle öreg, déclassait embereket, sőt apache-okat is alkalmaztak a gyárakban, mivel az olcsóbb munkásra is szükség volt. Így azután akkor, midőn egy bajt gyógyítottak, helyette egy másik keletkezett.

Mindez számos ismételtes és módosulás közben domborodott ki és nehéz volt a vélemények egymáshoz való közelebbhozása. Mindenféle műszavak értelmének tisztázása és a feltett kérdések megállapítása sok vitával történt. Végre elrendeltetett a szavazás. Arra a kérdésre, hogy a folytonos üzemekben most túlnyomólag szokásos munkabeosztás megváltoztatása a hármas munkaszak beosztásával általában kívánatos-e? az értekezlet 16 szavazattal 4 ellen igenlő választ adott. Ugyanily szavazat aránnyal döntetett el az a további két kérdés is, hogy megérett-e már a hármas csoportbeosztás reformja és hogy a nemzetközi egyezmény léte-

sítése e tárgyban szükséges-e? A nemmel felelő sectiok az osztrák és olasz voltak. A kormányképviselők általában nem szavaztak. A magyar sectionak megnevezett két kiküldötte tényleg nem lévén jelen, az nem számított a szavazásnál. Ha ott vannak, valószínűleg azok is az ellenzők közt szerepeltek volna. Ezt az egyik magyar delegátusnak, Koiss Gézának abból a munkálatából következtetem, melyet a magyar sectio felszólítására e tárgyról 1910-ben írt. Eszerint a hármas csoportrendszerrel nálunk a termelés fokozható nem lenne, ellenben költségei mindenesetre emelkednének, ami a gyárakat nagyon érzékenyen terhelné. Maguk a munkások sem kívánják a hármas csoportbeosztást, mivel munkabérök, mely ma naponta 8-12 koronára rúg, úgy még az egységbérek emelése esetén is csökkenne. A hármas csoportbeosztás szerinte nem is vihető be mindenhová, de ahol az lehetséges, a hátrányai az ily üzemeknél sem volnának elkerülhetők. Ez nemcsak a vas-, hanem az üvegyárakra nézve is áll. De hármas csoportbeosztás a fazekaskemenczékkel dolgozó sem a közvetlen, sem a gázzal való tüzelésre berendezett telepeken nem is vihető keresztül ez idő szerint, mivel az üzem technikája s jelen fejlettsége annak útjában áll. Szerinte ezen újabb tetemes tőkeberuházáson csak támogatás mellett lehetne segíteni.

A megejtett szavazás és annak hátterét képező vitának megfelelő jelentés készítésére egy referáló bizottság küldetett ki. Ennek tagjaivá az elnöklő Schlytter, dr. Zimmermann W. berlini magántanár, Crosfield angol parlamenti tag, Mahaim liégei tanár és John Andrew Fitch amerikai kiküldött lettek megválasztva. Ezek közös munkálata terjesztetett a Zürichbe összehívott nemzetközi egyesületi VII-ik nagygyűlés elé tanácskozás és végleges határozat.

Gaal Jenő.

A szegényügyi törvény legújabb eredményei Angolországban.

Rövid idő előtt bocsátották könyvpiacra az érdeklődő nagyközönség, de főként mégis az angol jogászvilág számára Londonban a hatalmas helyhatósági szervnek, a Local Government Board-nek negyvenedik évi jelentését. Ez a tartalmas munkálat azokkal a nagyarányú törekvések-

kel és eredményekkel foglalkozik, melyek a szegényügyi törvény megfelelő foganatosításával jártak az 1910. év márcziusától 1911. év márcziusáig terjedő idő alatt. Kétségtelennek látjuk ezekből, hogy a jelenleg érvényben levő szegényügyi törvény hatása alatt működő különböző közigazgatási szervek egyre dicséretesebb törekvést fejtenek ki az embertársaik könyörületességére és gyámolítására szorult szerencsétlenekkel szemben, kik életük fenntartására önhibájukon kívül képtelenné lettek. Jelen ismertetésünkben pusztán számadatokra szorítkozunk, de azok önmagukban véve is elegendő intőjelek éppen reánk, magyarokra nézve, kik a szegény ügynek európai értelemben vett rendezése tekintetében még mindig nagyon el vagyunk maradva.

A londoni Local Government Board említett jelentése alapján megállapíthatjuk, hogy a jelenlegi Poor Law Act hatálya alá tartozó, minden osztálybeli szegények összes száma volt a fent jelzett idő alatt Anglia és Wales területén: 886.177. Ez a mennyiség a megelőző esztendő vonatkozó számadatával szemben nem kevesebb, mint 3.3% *csökkenést* jelent. A csavargókat és elmebajosokat leszámítva, 758.278 lesz a teljes létszám; tehát 4.1%-al kevesebb, mint 1909-1910. évek hasonló időszakában.

Ugyancsak apadást vehetünk észre a testileg ép szegények létszámában is. 1910. márcziusától 1911. márcziusáig összesen 124272 ilyen szegény vette igénybe a szegényügyi törvény megfelelő kedvezményeit, míg az elmebajos szegények száma még sohasem volt oly nagy, mint a jelen kimutatás szerint. Húsz esztendővel ezelőtt 77.784 volt a beszámítható elmebeteg szegények száma, tíz évvel később ez már 98.137-re emelkedett, míg a legutóbbi adatok szerint már felül van a százhúszezerén (120.968), tehát jelentékenyen túltesz az összes előző évek hasonló számadatain.

A foglalkozás nélküli munkások helyzetének biztosítására vonatkozó 1905. évi Unemployed Workmen Act jóléti intézményeit 1910-1911-ben 53.575-el kevesebb munkás vette igénybe, mint az előző évben. Az apadás e téren jelentékenyebb a vidéki munkás-osztályoknál (44.9%), míg magában Londonban 36.6%-ra tehető ez a kevesbedés, aminek természetesen csaknem kizárólagos oka az, hogy a metropolis maga óriási kiterjedésű ipari vállalatai révén feltétlenül kedvezőbb viszonyok között van a vidéknél a munkásosztályok kellő foglalkoztatása tekintetében. Az u. n. *aggkori nyugdíjazások* száma ellenben észrevehetően gyarapodott; a vonatkozó kimutatásokból megtudjuk, hogy Angolországban és Walesben 1911. évi márczius 31-én az 1908. évi Old Age Pensions Act alapján nyugdíjra jogosított aggkorúak összes száma 613 873 volt.

Azt a körülményt, hogy az angol szegényügyi hatóságok a helyi önkormányzat keretén belül milyen hatalmas arányokban igyekeznek megfelelni a vonatkozó törvények intencióinak a védelemre szorult szegények gyámolítása tekintetében, közelebbről is megítélhetjük a Local Government Board-nak a szóban forgó év alatt tett kiadásokat feltüntető kimutatásából. Már nem is angol, hanem egyenesen a köztudat szerinti amerikai arányokban folyik itt a szegények anyagi segítése. Az e célra felmerült kiadások teljes összege a jelentés szerinti év folyamán: 14,849 584 font sterling (a mi pénzünk szerint 356,690.016 korona), melyből London szegényeire 3,778.183 font (90,676.392 korona) Angliának a metropolis területén kívül lakó tehetetlen szegényeire pedig 11,071.401 font sterling (265,723.624 korona) esik. Ebbe a szó legvalószínűbb értelmében véve is tekintélyes összegbe azonban egyáltalán nincs beleszámítva az az ugyancsak nem megvetendő összeg, melyet az angol helyi hatóságok a szegények részére különböző kölcsönök címén folyósítottak. A fenti segélyösszegeből az abban részesült minden egyes szegényre átlag London területén fejenként 543 korona 93 fillér, a metropolis területén kívül pedig 173 korona 63 fillér esik, amely arányszám a szegénység különböző fokaihoz képest természetesen itt-ott lényegesen módosult.

Zsoldos Benő.